

1374

891.99
10-82

ՍԱՀՄԱԿ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

297.99
թ- 82

6 NOV 2011



gr

ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ



Ս. ԷՋՄԻԱՆԻՆ
Երևանի Տպարան Մայր Արուսի
1919 թ.

19 APR 2013

31795

Քան զսէրն այլ քաղցրիկ պտուղ ի
յաշխարհս չաւտամ, թէ լինի.
Շէքէրն նշով շաղւած՝ մօտ ի սէրն
է դառն ու լեզի.
Զհամն ալ առի ես այլ, սիրոյ տէր
եղայ հետ քեզի.
Սէրդ ալ իմ սրտիս դու տուր, քո
սիրուդ եմ ճորտ ու գերի:
Ստեղծո՛ղ, զքո ստեղծած ծառան
մի՛ մատնիր ի ձեռն սիրոյն,
թէ ձեռն ի սիրու ձգես, մի՛ մատ-
նիր ի խալիսի լեզուն,
Սէր զնա գէ՛մ խե արեր, դարձու-
ցեր է զէտ կապելուն.
Ով որ սիրոյ տէր մարդուն մեղա-
դրէ, ինքն է ատելուն:
Նահապէ՛տ Քուչակ

1374

2355-2000

Մէրն Աստծու առաջին խօսքն
է, Նրա առաջին միտքը: Երբ նա ա-
սաց. եղիցի լոյս, — ծնւեց սէրը: Ինչ
որ Նա ստեղծեց, գեղեցիկ էր, ուս-
տի ոչինչ չվերաստեղծեց: Եւ սէ-
րը զարձաւ աշխարհի նախապատ-
ճառն ու թագունին: Սակայն Նրա
բոլոր ուղիները փուլած են ծաղիկ-
ներով և ցօղւած արիւնով, ծաղիկ-
ներով ու արիւնով...

ԿՆՈՒՏ ՀԱՄԱՐՈՆ

ՍՈՒՐԷՆ ԲԱԿՈՒՆՅ

I

Դեկտեմբերի երեսուն և մէկն էր: Հոգեւոր դպրանոցի սան Սուրէն Բակունցն արձակուրդի ատմար դռնապանին ցոյց տուեց և փողոց դուրս եկաւ: Նա մի բարձրահասակ, թխադէմ պատանի էր: Չոր սառնամանիքը կարմրացրել էր նրա այտերը, բայց նրա երակներով մի հաճելի ջերմութիւն էր հոսում, և նա մտադրաղ առաջ էր գնում լայն փողոցով:

Սուրէնը քայլում էր և ինքն իրան մտածում. — Համեատ եղիւր: Ա՛խ այդ անվերջ խրատները, որոնք և ձանձրալի են և անօգուտ: Անցեալ տարւայ բարիկենդանին մի քիչ խմել էի. կեանքումս առաջին անգամն էր, դէ որ մի հետ չի պատահում, իսկ նա մոռանալ չի կարողանում, հազար ու մի ակնարկներով յիշեցնում է ու միալար կրկնում. համեատ եղիւր: Ասելը գիւրբին է, իսկ դարդից հարցնել չկայ: Փակել են վանդակում, ամիսը մի անգամ են դուրս թողնում, ա՛ն էլ ամեն անգամ գլխիս մի անհամ ճառ են ասում. քեզ լաւ պահիր, մի՛ խմի, մի՛ ծխի, պարկեշտ կաց, լաւ ընկերներ գտի՛ր, մեծերին յարգի՛ր... Չէ, պարոն վերակացի, աշակերտի սիրտը չես հասկանալ... Որքան փորձած ես, նոյնքան էլ միամիտ, քեզ խաբէն էլ դժւար չէ: Հաւատացրել եմ, թէ

Ազգաբնաններն իմ ազգականներն են, և քո զխառն զլուխը մի օր չի հարցնում, թէ ինչ ազգակցութիւն կարող է լինել Զանգեզուրի լեռներում ընկած Ալեքի՝ իմ թշուառ հօր և մեծ քաղաքի առաջին կարգի վաճառական հարուստ Արզուման Ազգաբնանի միջև։ Պատկառանքով ստորագրում ես տոմսն ու ինձ յանձնում։ Սակայն խաբւած ես, արժանապատիւ վերակացու, հայրս մի ժամանակ Ազգաբնանների այգեպանն է եղել, ահա մեր ամբողջ ազգակցութիւնը։ Ճիշտ է, հայրս յաճախ հպարտանում է իր ազգանունով և ինձ հաւատացնում, թէ իր պապերը բէկ են եղել, բայց այդ խաւարով ծածկւած ծագումը ինձ չի մխրթարում, պարծենկոտ հօրս զրոյցը իմ ու Ազգաբնանների յարաբերութիւնը չի փոխում, իսկ ինձ համար այս աւելի կարեւոր է, քան այն, որ նախորդներս երկու դար առաջ կալւածներ ունէին Սիւնեաց աշխարհում, և նրանցից մէկն էլ զինւոր էր Դաւիթ Բէկի բանակում, մի բան, որին ես երբէք չեմ հաւատում։ Բակոճնց, իրօք որ փառաւոր ազգանուն է, բարձրագոյն, սակայն ես դարձեալ Ազգաբնանների այգեպանի որդին եմ, և աշխարհում չկայ մի զօրութիւն, որ այս փաստն ի չիք դարձնի...

Այդ մի ծանրակշիռ հանգամանք էր և Սուրէնին մտաւտանջութիւն էր պատճառում։ Զայրոյթը նրա մէջ շիջաւ և փոխեց մի վշտոտ տրամադրութեան։ Ազգաբնանների հոյակապ տան առաջ նա կանգ առաւ։ Երկար միջոցով շեցարը դուռը քաղաքավարութեամբ բաց արեց և թագնւած ժպիտը շրթին, զլուխ տեց Սուրէնին։

Պատանու սիրտը խոցեց, որովհետեւ նա լաւ էր հասկանում շեցարի ժպտի իմաստը, գիտէր, որ դռան յետեւում տանեակ տարիներ կանգնած այդ մարդը հինգ մատի պէս է ճանաչում Ազգաբնանների տան յաճախորդներին, գիտէ նրանցից իւրաքանչիւրի ով լինելը և ամենքին իր ծագման, կարողութեան ու գիրքի համապատասխան ժպտով է զլուխ տալիս։ մէկին ժպտում է լի պատկառանքով, միւսին՝ ստրկի շողորթութեամբ, երրորդին՝ հեղնանքով... Այս բոլորը նա անում էր վարպետօրէն, շինծու քաղաքավարութեամբ, սակայն Սուրէնը նկատում էր նրա գէմքի թագնւած հեղնանքը և զսպում բռնկեող դառնութիւնը։ Նա բարձրացաւ արեաղարձային բոյսերով զարդարւած սանդուղքով և դողդոջուն մատնեքով զանգահարեց։ Դուռը բացեց, և նա ներս մտաւ։ Նրան դիմաւորեց փոքրիկ Վահանիկը՝ Արզուման Ազգաբնանի միակ աղան։

— Սուրէն, լաւ ես արել, որ շուտ ես եկել։

— Դեռ ոչոք չկայ։

— Արամայիսն է եկել, Լուսիկի սենեակում իրար հետ խօսում են։ Ծառը զարդարել ենք, շատ լաւն է, վրան ամեն ինչ կայ, մոմեր, ոսկէ թիւեր, կամֆէտով լիքը տոպրակներ, գնտակներ, ծայրին էլ մի արեւ... Արամայիսն ինձ հետ չի խաղում, նա հա Լուսիկի հետ է քչփչում։ Դու ինձ հետ կը խաղաս, չէ, դէ, ասա, Սուրէն, կը խաղաս։

— Կը խաղամ,— պատասխանեց Սուրէնը, և նրան պատեց մի տխուր անհանգստութիւն։ Զըղջաց, որ եկաւ։ Աւելի լաւ էր, դպրոցում նստէր ու մտածէր։ Անվճռականութեան մէջ ընկաւ և մի վայրկեան մտածեց յետ դառնալ։ Վահանիկը բռն-

նեց նրա ձեռքը և քաշեց: Սուրէնը մեքենայօրէն հետեւեց նրան: Նրանք մտան տօնածառի ընդարձակ սենեակը:

Վահանիկը ոգևորւած ցոյց էր տալիս տօնածառի վայրուն դարձարանքները և իր հիացմունքի բացագանչութիւններով սենեակը լցնում: Սուրէնը անուշադիր նայում էր մատնանշած իրերին և չէր հասկանում մանկան խօսքերը, որովհետեւ ուրիշ մօքով էր տարւած: Յանկարծ նա արագութեամբ շուռ եկաւ, մօտեցաւ դիմացի դռանը, երկու անգամ շտապով ծեծեց և դուռը բաց արեց:

Արզուման Ագարեանի դուստր Լուսիկը և դիմ-նաղիտնի մի աշակերտ, վայելուչ հագնւած, նրստած խօսում էին: Երբ դուռը բախեցին, օրիորդը վեր թռաւ տեղից և վազեց դէպի դուռը, իսկ աղան պտտեց էլէքտրականութեան կոճակը և տեսնելով, որ դեռ մութը չէ, իսկոյն լապտերները հանցցրեց:

— Այդ դժէք էք, Սուրէն, եկէք, — ասաց Լուսիկը և նայեց Արամայիսին: Այդպէս էր աշակերտի անունը: Ինքը Սուրէնին չէր սպասում, պատանի սեմինարիստն ամենեւին հետաքրքիր չէ, և եթէ սիրալիր բարեկեց, այդ մի միայն քաղաքավարութեան համար էր, ուրիշ ոչինչ: Այս էր ասում օրիորդի հայեացքն, իսկ Արամայիսն աշխատում էր թափանցել նրա ձայնի ելիւշներին մէջ, զննում էր նրա հայեացքի նրբին խաղերը, որ իմանայ Լուսիկի ծածկամիտ հոգու գաղտնիքը:

— Բ՛արեւ ձեզ, — ասաց Սուրէնը վարանումով, — բ՛արեւ, Արամայիս, — և նա բռնեց նախ օրիորդի ձեռքը, ապա մօտեցաւ Արամայիսին, որը կանգնեց և սառը քաղաքավարութեամբ բարեկեց նրան,

այն ինչ Սուրէնը երկու անգամ կոպտութեամբ թափահարեց նրա ձեռքը:

Երեքն էլ լռեցին: Սուրէնը կանգնած պատուհանին էր նայում և անհանգստօրէն ոտքը կամացուկ և արագ խփում էր յատակին: Արամայիսը նստեց բազմոցի վրայ ու սփինքսային կերպարանք ստացաւ: Նրա հաստ ու գուրեկան քթածակերը լայնացել էին. մեծ-մեծ թուխ աչքերը, կարծես, ճիգ էին թափում չշարժել, սառչել և ապակի կտրել, իսկ կուրծքը լցւում էր խեղդող յորձանքներով, բայց նա արտաքին վայելչութեան պաշտպան ու զուսպ տղայ էր: Լուսիկն սկզբում կանգնած էր, ապա մօտեցաւ սեղանին և նստեց պատուհանի դիմաց: Նա վերցրեց այլբոմը և սկսեց թերթիկները շուռ տալ: Սենեակի անկիւնները քիչ-քիչ սուղւում էին մթութեան մէջ, Պատուհանից երևում էր հեռաւոր սարի զապաթը՝ ներկւած ծիրանի-մանուշակագոյն ցոլքերով, որոնք պատուհանի ապակիների վրայ շողողալով անդրադարձել էին դէպի օրիորդի ձեռքը, որ սենեակի մութ ֆօնի վրայ գծագրւում էր գրաւիչ սպիտակութեամբ: Օրիորդը նկատում էր պատանիների գոգունի հայեացքները, հասկանում էր նրանց և վախենում, որ կորցնեն իրենց հոգեկան հաւասարակշռութիւնը: Նա վերջ տւեց լուսթեանն ու ասաց.

— Սուրէն, այս այլբոմը նոր եմ գնել, Արամայիսին ցոյց եմ տւել նկարները, եկէք ձեզ էլ ցոյց տամ, տեսներ, կը հաւանէք:

Եւ նա վառեց լապտերները և սկսեց մէկիկ-մէկիկ շուռ տալ նկարները: Սուրէնը մօտեցաւ և

աչքերը սևեռեց նկարներին: Օրիորդը մեկնաբանում էր պատկերների իմաստն ու արեհատի առանձնաշատկութիւնները: Նրա ձայնը թոփեց Սուրէնին, որն այլ ևս չէր հասկանում նրա ասածները: Լուսիկի բացազանչութիւնները, իբրև սպիրտի այբող կաթիլներ, կաթիլ-կաթիլ թափւում էին նրա սրտի վրայ և գինովցնում: Մէկ էլ օրիորդը ձգեց այլընտրանք, մօտեցաւ Արամայիսին և ասաց.

— Ինչո՞ւ լռեցիր, Արամայիս, խօսէ՛ք, դուք այնքան խելօք էք խօսում, որ ես լսելուց չեմ յագեցնում, իսկ երբ լռում էք, ձեզնից վախենում եմ:

— Ո՛չ, — ասաց գիմնազիստը՝ իր զննող հայեացքը շեշտակի նետելով Լուսիկի դէմքին, — ես այնքան էլ խելօք չեմ. աւելի լաւ է, նկարները բանաք. ես գիտում էի, դուք և հետաքրքիր էիք և ուրախ:

Օրիորդը տարակուսանքով դէմքը շրջեց և Սուրէնին նայեց: Վերջինս կանգնեց և մօտեցաւ միւսներին: Արամայիսը արհամարհական մի հայեացք նետեց Սուրէնի վրայ: Դուռը բացւեց, աղախինը կանգնեց շէմքում և ասաց.

— Թէ՛յր պատրաստ է, ձեզ են սպասում:

Ճաշարանում սեղանի գլխին նստած էր տիկին Ագաբեանը: Սուրէնը մօտեցաւ տիկնոջ և ժպտեբեա ու շառագունած բարևեց նրան: Արամայիսը ընդունւած քաղաքավարութեամբ բռնեց տանաթիկնոջ աջն ու համբուրեց: Տիկինը նրանց նստեցրեց իր աջ ու ձախ կողքերին և սկսեց հիւրասիրել թէյով ու անուշեղէններով: Վէս ժամ չանցած՝ սեղանատունը լցւեց նորանոր հիւրերով,

գլխաւորապէս աշակերտներով ու աշակերտուհիներով: Լուսիկն զբաղւած էր նորեկներով. նստեցնում էր, խօսեցնում և հիւրասիրում:

Տիկին Ագաբեանը հովանաւորում էր Սուրէնին: Նա էր գլխաւոր պատճառը, որ այդպան Ալեքը որդուն հեռաւոր գիւղից քաղաք էր բերել և դպրոց տւել: Ժիր ու ուշիմ մանուկ էր Սուրէնը, տիկնոջը դուր եկաւ, և նա սկսեց ուշադրութիւն դարձնել նրա վրայ. յաճախ իրենց տուն էր կանչում, ընծաներ էր տալիս, քաջալերում էր, օգնում:

Արամայիսը տիկնոջն էր զբաղեցնում, իսկ Սուրէնը լուռ էր: Նրա գլխում ցցւած էր Արամայիսի պատկերն այն կերպարանքով, որ նա ունէր Լուսիկի սենեակում, չար ու զայրացիկ: Պարզ էր, որ ինքը դուրս էր գալիս Արամայիսի դէմ: Պայքարե՞լ, թէ սուս ու փուս հեռանալ ասպարիզից: Անհաւասար ուժեր են: Ես ո՞ւր, հարուստ ու գիրքով Մեսրոպ Վարադեանի որդին ո՞ւր: Աստուած գիտէ, թէ ինչ է սպասում ինձ, իսկ նրա ապագան որոշ է ու փառաւոր: Բայց աշխարհ է, ո՞վ գիտի, քիչ անակնկալներ են պատահում, երբեմն թոյլը հերոս է կտրում, միթէ մենակ փոզն է ոյժը...

Լուսիկը մօտեցաւ Արամայիսին և ասաց.

— Յոյս ունեմ, որ մայրիկը ձեզ խելքի կը բերի, ինչո՞ւ այնպիսի տարօրինակ խօսքեր ասացիք:

Օրիորդի աչքերն այնքան հանդարտ էին, կարմիր շրթերն այնքան հանդիստ ու կախարդող, դէմքն այնքան խաղաղ, որ նրա հարցի անկեղծութիւնը կասկածանքի ենթարկելը դժւար էր: Արամայիսը պատասխանեց.

— Ես յանցանքս քաւելոյց չեմ խուսափի,
բայց...

— Ի՞նչ բայց, շարունակէք:

— Բայց չէ՞ որ դուք ինձ ծաղրում էիք:

— Ամենևին, ես անկեղծ ասացի, իրօք դուք
երբեմն շատ խելօք էք խօսում, և վերջապէս կա-
րող էի և կատակ անել, մենք ընկերներ ենք,
նոյնը, ինչ որ առաջ, երբ տափկնացի էինք խա-
ղում պարտիզում:

— Սուրէնն էլ նոյն է:

— Անշուշտ, ինչ տարօրինակ հարց էք տալիս:

— Թւում է, թէ նա փոխել է:

— Այո, մի քիչ փոխել է. առաջ նա մեղներից
քաշւում էր. յիշում էք, երբ գնում էինք այգին,
նա փախչում էր և թագնւում թմբերում, իսկ
նրա հայրը կրկնում էր. նա ծառայի տղայ է,
նրան ի՞նչ կը սազի խաղալ ձեզ հետ: Այժմ նա
այլեւ չի փախչում, նստում է մօտներս և շնորհ-
քով զրոյց անում:

Լուսիկը հեռացաւ, մտաւ միւս սենեակը:

Դու ի՞նչ ես, մտածում էր Արամայիօր, իմը,
և ոչոք չի համարձակւիլ քեզ մօտենալ: Նրա դէմ-
քը և զայրոյթ և վճռականութիւն էր արտայայ-
տում: Իսկ Սուրէնն ասում էր իր մօքումը. ես
նրան սիրում եմ, սիրում եմ նրա կարմիր շրթ-
թունքները, որոնք կրկնում են. Եկ և համբուրի:
Բայց միթէ ես կարող եմ նրան համբուրել, այդ
հնարաւոր է: Իհարկէ ոչ, ես նոյնիսկ մտածելու
իրաւունք չունեմ, որովհետեւ ես մի խեղճ այգե-
պանի որդի եմ, իսկ նա հարուստ վաճառականի...
Ես չկամ այստեղ, իմ գոյութիւնը մոռացել է և

միայն Արամայիսի հետ է խօսում... Գուցէ նրա
հետ է խօսում, բայց սրտով ինձ հետ է, նրա հետ
խօսում է, իմ մասին մտածում... Աշխարհում ա-
մեն բան կարող է լինել, հրաշքներ էլ են պա-
տահում...

Դահլիճի գուռը բացւեց, լապտերները վայր-
կենապէս վառւեցին, և հիւրերը սեղանատնից
դահլիճ մտան: Տօնածառը՝ հազարնադուկ հարսի
պէս, իր փայլուն պերճանքներով, իր անթիւ ու
բազմերանդ մոմերով, լոյս էր սփռում իր շուրջը:
Ոսկէ անձրև եկաւ: Նախշուն թիթեռնիկներն ու
կարմիր դատիկները պար էին բռնել ծառի ճիւ-
ղերի մէջ: Հրեշտակները մրգալի առալրակներ էին
մեկնում փոքրիկներին, իսկ ծառի կատարին պըլ-
պլում էր արևը և մանուկներին նետում երազ-
ների ծովը...

Երեկոյթն սկսւեց: Մանուշակապսակ դա-
րունը, բողբոջներով պճնւած, եկաւ ու երգեց.
խոպոպները հասկերով պսակած ամառը ժպտաց
ամենքին. աշունը, ողկոյզներով բեռնաւորւած,
թաթիժը շրթին, կարմիր ու դեղին զգեստներ հա-
զած, միրգ բաժանեց. ապա եկաւ ձմեռը, սպի-
տակ, ալեղարդ. ցուրտ էր, սառնամանի, ամբողջ
դահլիճում ձիւն էր գալիս. տօնածառը ձերմակ
հազաւ...

Փոքրիկները զւարճանում էին, Վահանիկը
վազվզում էր, քաշքշում, Լուսիկը դեկավարում էր
նրանց, կարգադրութիւններ անում: Արամայիսն
զբաղեցնում էր օրիորդներին և հեռից նայում
Լուսիկին ու զայրանում մանուկների վրայ, որոնք

զբաղեցնում էին օրիորդին և զրկում իրեն մօտ նստելու հնարաւորութիւնից: Սուրէնը քաշել էր մի անկիւն և մտածում էր: Հասակաւորները նա-յում էին այդ մօտադ հասարակութեանը և հայ-եացքներով քաջալերում նրանց:

Կլար պար բռնեցին ծառի շուրջը: Արա-մայիսը բռնեց Լուսիկի թեւը: Եւ հնչում էր դաշ-նամուրի ներդաշնակ նւագը, և շարժւում էին պարողները համաչափ քայլերով, և պարն ստա-նում էր հաճելի զբաւոյթիւն: Վառւում էին պա-տանինների աշտերը, իսկ օրիորդները նազանի շարժումներով կախարդում էին նրանց:

— Սուրէն, ինչո՞ւ էք կանգնել անկիւնում, կանգնել ու լռել, եկէ՛ք, պարէ՛ք, ձանձրանալու ժամանակ չէ,—ասաց Լուսիկը և, նրա ձեռքից բռնելով, մտցրեց շարքի մէջ:

Լուսիկը պարում էր երկու պատանիների միջև: Սուրէնը կարմրել էր. նրա դէմքը մէկ այր-ւում էր, մէկ սառում, իսկ շղերը ցնցւում էին: Օրիորդից մի հարեցնող բուրմունք էր սփռւում, շոյում պատանիների զգայուն կաշին և նրանց խաղա խենթացնում: Ո՞ւմ համար էր պարում Լուսիկը, չգիտէին, չէին հասկանում, և կասկածն ուռճանում էր նրանց հոգում: Անփորձ խանդը կրծում էր նրանց սիրտը, իսկ զայրոյթը փրփը-րում էր և ձգտում դուրս ժայթքել: Ո՞ւմ հետ է-ինձ կշռի միևնոյն նժարի վրայ դնում, բորբոք-ւում էր Արամայիսը. ևս միայն երազել կարող ևս, մրմնջում էր Սուրէնը...

Անցաւ երկու տարի: Հանդիսաւ ու երջանիկ չէր Սուրէն Բակունցը: Երբ երեկոները խաւարը թուխա էր նստում լեռների վրայ և իր տակ ծած-կում հալայական քաղաքը, Սուրէնը սուզւում էր մտքերի մէջ և ման դալիս դպրոցի երկար մի-ջանցքներում: Նրա դէմքը զժգոյն ու վշտոտ տեսք էր ընդունում կիսախաւար միջանցքում: Անուրջները պաշարում էին նրան, և նա մտքով թռչում էր Աղաբեհանների տունը, Լուսիկի մօտ: Օրիորդի պատկերը դառնում էր նրա երազների աղբիւրը: Նրա անփորձ, մատաղ սիրտը քնքշօրէն դողում էր՝ ինչպէս լեռան զեփիւռից տատանող տերև: Երբեմն նրան համակում էր մի ինչ ուր ան-հանգստութիւն: Նա ուզում էր փախչել դպրոցից, դնալ հեռու, վազել անտառի սառը քամիների մէջ և զովանալ լճափին: Բայց երկաթէ դարպասն ամուր փակւած էր կուռ կողպէքով և խուլ ու անողոր դռնապանը վերակացուի հրամանագիրն էր պահանջում:

Սուրէնը թափառում էր պարտիզում, ձմրան ձիւների մէջ և դադրած վերադառնում էր սեր-տաւան, փորձում կարդալ, բայց աչքերը սահում էին տողերի վրայով, կարդացածը չէր ըմբռնում, իսկ միտքը սաւառնում էր ուբիշ տեղերում: Երեկոյեան աղօթքից յետոյ դնում էր ննջարան, բայց քունը երկար ժամանակ մօտ չէր դալիս նրա աչքերին, երեսակայութիւնը նորանոր հորի-զոններ էր նկարում նրա առաջ և մոլորեցնում

Նրան իր ցանցերում: Տխրութիւնը յափշտակում էր նրան, և նա գլուխը թաղցնում էր վերմակի տակ և հիկեկանքով մտածում: Ի՞նչ լաւ կը լինէր, եթէ մնար իրենց գիւղում, խաղար փողոցում, աշխատէր այգում, գոմը գնար, հորթուկներին խոտ տար. վարել կը սովորէր, ցանքս անել. եղ- ների հետ արտը կը գնար, արտուտի հետ տաղ կասէր և տուն կը դառնար ուրախ ու անհոգ: Այն ժամանակ չէր պատահի Ագարեաններին, չէր տես- նի Լուսիկին և չէր իմանայ, թէ այգեպանի որ- դու համար ի՞նչ տանջանք է հարուստի աղջկայ վրայ սիրահարելը... Ծերունի գիշերապահը զգոյշ նկատում էր Սուրէնի անհանգիստ շարժումները, մօտենում էր և զգուշութեամբ կռնալով ասում. Բալիւնց, ի՞նչդ է ցաւում:—Ոչ ի՞նչ էի ցաւում,— պատասխանում էր նա:—Քնիր, քնիր.—կրկնում էր ծերուկը և նոյն ձևով շարունակում քայլել: Նրա զգոյշ ու համաչափ ոտնաձայները քիչ-քիչ փոխւում էին մեղմիկ նանիկի և Սուրէնին դէպի քուն տանում:

Երբեմն Ագարեանները նրան իրենց տուն էին կանչում: Երբ նա Լուսիկին ուրիշ աղայի, մանաւանդ Արամայիսի հետ էր գտնում, ամպե- ըը դիզւում էին նրա սրտի վրայ, լեզուն կապ էր ընկնում և մտքերը թռչում գլխից: Երբ մե- նակ էին լինում, նա նստում էր Լուսիկի կողքին, իսկ լեզւի կապերն արձակւում էին: Սուրէնը խօսում էր զգացւած ու վարակիչ: Լուսիկը ըն- տիր բանաստեղծութիւններ էր կարդում: Սուրէնը բացատրում էր դժար կտորները և մեկնում

գրեածքի գլխաւոր միտքը: Նա խօսելիս յա- փըշտակւում էր, ոգևորւում, իսկ նրա ձայնը մերթ քնքշանում էր, մերթ առնական գրաւութեամբ խրոխտանում: Սօսքերը թափւում էին նրա բե- րանից կլկլան աղբիւրի պէս և յորգանում լեռ- նային վտակի նման, իսկ աչքերի մէջ մի փայ- լուն ու անմեկին կրակ էր աւկայծում: Օրիորդի այտերը շառագունւում էին, և նա կամ գլուխն էր քարշ ձգում, կամ մօտենում էր լուսամուտին ու նայում լեռներին, որոնք մարդու հոգին վեր քաշելու աննման զօրութիւն ունեն:

Մի օր Լուսիկն ասաց.

—Սուրէն, երբ դպրոցն աւարտէր, գնալի՞ւ էք շարունակելու:

—Գնալու եմ, այո՛, ես կամենում եմ միշտ նո- րանոր բաներ սովորել: Սակայն կարող է պա- տահել, որ չգնամ, գուցէ այդ ինձ չաջողւի,—կըց- կտուր պատասխանեց տղան:

—Մայրիկս ասում է, որ դուք նշանաւոր մարդ կը դառնաք. աշխատէք, որ գնաք համալ- արան, այդ ես շատ եմ ցանկանում:

Սուրէնը լռեց: Կրկին յուսոյ մի շող ծնւեց նրա հոգում: Հարստութիւնը մի խոր փոս էր փորել նրա և Ագարեանների մէջ, և նա կարծում էր, որ այդ փոսը լցնելու հնարաւորութիւն չկայ: Այդ կարելի էր անել համալսարան գնալով, այս էր ուզում ասել Լուսիկը: Սուրէնը նւիրւեց դա- սերին: Սէրը նրա հոգում մի ջահ էր վառել, որ լուսաւորում էր նրա ուղին: Աւարտական քն- նութիւնները չափազանց յաջող անցան: Հնգերի մի շաբթ կար վկայականում:

Մի ծաղկաշաղախ առաւօտ էր, երբ Սուրէնը վերջին քննութիւնը տւեց: Պարտիզում թըռչունները հանդիսաւոր համերգ ունէին, տերեւներն էլ ունկնդրում էին նրանց՝ ճիւղերի բարձունքներից: Սուրէնը դունատւել էր ու նիհարել: Մի ծանր բեռ ընկաւ նրա ուսերից, և նա մի հսկայական քայլ մօտեցաւ Ազարեաններին: Նա մտաւ պարտէզը, ծաղիկներ քաղեց՝ կարմիր ու սպիտակ վարդեր, քնքոյշ յասմիկներ, կապտաչեւափայտ ուռնիկներ և բուրաւէտ մեխակներ, քաղեց, փունջ կապեց և փողոց դուրս եկաւ:

Լուսիկը մենակ էր, երբ նա եկաւ Ազարեանների տունը:

— Շնորհակալ եմ, ի՞նչ հրաշալի ծաղիկներ են. ես յասմիկ շատ եմ սիրում, նրա հոտը հարեցնում է ինձ. նոյնիսկ անմոռնով, — ասաց օրիորդը աննշմարելի ժպիտով, ապա փունջը խանդաղատանքով մօտեցրեց իր դէմքին ու մտածեց:

— Այսօր քննութիւններս վերջացան:

— Իսկապէս, ինչպէ՞ս անցան:

— Լաւ, — ղսպւած հրճւանքով պատասխանեց Սուրէնը:

Լուսիկին:

— Ի՞նչ եղաւ ստիպեղնալի խնդիրը:

— Դեռ յայտնի չէ, ընտրութիւնը յետաձգւած է:

— Դուք, իհարկէ, յոյս ունե՞ք:

— Առանց յոյսի մարդու սիրտը կը ձաքի:

Լուսիկին:

— Իսկ եթէ չաջողուի, ի՞նչ կ'անեք, Սուրէն:

— Ուսուցիչ կը դառնամ:

Եւ Լուսիկի առաջ պատկերացաւ ստորին գալրոցի ուսուցիչը՝ վտիտ ու գունատ, անճաշակ հագուստով, ագեղ կօշիկներով, խոնացած դըլխարկով ու երկար մազերով... Իսկ Սուրէնը մտածում էր. այն ժամանակ քնաք բարեւ, երազներ: Պատուհանից ներս էին թափւել արևի ձառագայթները, որոնք ոսկէ շողերով երջանկացնող ու հարբեցնող եթեր էին սրսկում սենեակում: Երազանք: Զբօսնում է պարտիզում: Երեկոյ է, հրաւառութիւն կայ, Ծառերը դեթական հեքիաթ են հիւսում: Քայլում է, քայլում և պատահում է Լուսիկին. գլխարկը հանում է և բարեւում: Բարեւ ձեզ, ասում է օրիորդը ու աւելացնում. մայրիկս ասում է, որ դուք նշանաւոր մարդ կը դառնաք, միայն թէ պիտի շարունակելու գնաք, ուսուցիչ չպիտի դառնաք: Մեկնում է իր ձեռքը, որ օրիորդի աջը բռնի, բայց բոլոր ճրագներն իսկոյն մարում են, և խաւարը քարշ է անում իր սև վարագոյրները

III

Սուրէնը գնաց իրենց գիւղը: Նրա աղքատ ու ծերացած ծնողները շատ ուրախացան: Մայրը նրան կրծքին սեղմեց և այտերն ու աչքերը համբուրեց: Հայրը նրան էր նայում և հրճւանքով կրկնում. փառք քեզ, Աստուած, մեզ էլ ուրիշներ շարքը գցեցիր: Սուրէնը գնում էր իրենց այգին և նայում էր հօրը, երբ սա քրտնաթոր աշխատում էր: Նա պտտում էր գիւղի շրջակայ-

քը, աղբիւրն էր գնում, գետում լողանում և պառկում ձորի խորքում, ականջ դնում ջրի խնջոցին ու թռչնիկների ծվվոցին: Երեկոները նըստում էր ձորի գլխին, ժայռերի վրայ ու աստղերը հաշուում: Նրա բոլոր մտքերը Լուսիկի շուրջն էին ճախրում: Եթէ Լուսիկն այստեղ լինէր, կը գնայինք աղբիւրը լացելու, ձորը կիջնէինք և կը նայէի նրա աչքերին: Երբ այգը բացւէր, թռչուններն սկսէին իրենց մեղեդիները, կերթայինք ծաղիկ քաղելու, ևս վարդ կը գտնէի և զանգակիկների նման հովտաշուշան և կը տայի նրան, որ հոտոտէր ու գինովնար. անմոռսուկ կը տայի, որ ինձ միշտ յիշէր...

Երեկոները մայրը Սուրէնի համար թէյ էր պատրաստում: Ամբողջ ինն ամիս միւրդ ու անուշեղէն էր պահել որդու համար: Կեր, աչքի լոյս, կեր, արեւի մեռնէմ, կրկնում էր նրա նիհար ու գունատ մայրը: Հայրը նստում էր փոքրիկ լամպարի առջև և հարցեր էր տալիս Սուրէնին մեծ-մեծ քաղաքների, մութ աշխարհների ու խոր երկրների մասին: Ասում են՝ տասներկու խաչապաշտ թագաւորներ դալու են սուլթանի վրայ, որ հային ազատեն. կաթողիկոսն է գիր ստացել նրանցից: Ռուսաց զօրքի առջևից Լուսաւորչի պատկերն են տանում, և մեր սուրը պապը իր մատով անօրէնների աչքը հանում է, որ չգան քրիստոնեաների վրայ: Ելմիածնից մարդ է գնացել ֆրանգների թագաւորի մօտ, որ զօրք բերի, Անին շէն անի...

Եւ Սուրէնը համբերութեամբ լսում էր հօր խօսքերը, պատասխանում էր սիրով ու բաւա-

հանութեամբ, բացատրում էր զգուշութեամբ, որ չխախտի ծերունու հաւատը, չվիրաւորի նրա զրացմունքները: Հայրը որդուն լսում էր ուշադրութեամբ ու հաճոյքով և լցում շոյող հեղարտութեամբ, որ այգպիսի խելօք աղայ ունի ինքը: Երբ պառկում էին քնելու, մայրը երեք անգամ մատներով խաչ էր քաշում Սուրէնի անկողնի վրայ, Տիրամօրն օգնութեան էր կանչում, ապա համբուրում որդուն և ճրագը մարում:

Սուրէնին մերժեցին, ստիպանդիան ուրիշի տին: Աշխարհում արժանաւորութիւնները չեն մարդուն բախտաւորեցնում: Մնաք բարեւ, անուրջներ: Հայրը համոզում էր, որ նա նամակ գրի տիկին Աղարեանին, իր կողմից էլ բարեւ յիշի ու խնդրի, որ տիկինն իր քաղցր ուշադրութիւնից չզրկի նրան: Սուրէնը հօրը չսեց: Նա շրջում էր այգիներում, նստում կամուրջի տակին և ջրի հոսանքին նայում, մտնում էր անձաւները և զննում նրանց մթին խորշերը: Այրերի խորքերից խորհրդաւոր ու դադանի ձայներ էին գալիս: Նա արձակում էր անհանգիստ և խոր հառաչանքներ էր քնում էր անհանգիստ և խոր հառաչանքներ էր քնում էր արագի մէջ: Նրա խեղճ ծնողները, երեկոները, ձեռքները խաչած, լուս տրտում էին և անթարթ աչքերով նրա երեսին նայում: Նա մնաց դիւզում, ուսուցիչ դարձաւ: Ամիսները գըլորում էին և տարին բոլորում, իսկ Սուրէնը հալում էր կարօտից: Լուսիկից տեղեկութիւն չուրէր: Նրա միակ մխիթարութիւնը ծնողներն էին: Երբ իր ամսականն ստանում էր, վազում էր տուն և դրամը տալիս նրանց, որոնք զոգողալով վերցնում էին փողը, ուրախանում, օրհնում

նրա արևը և թագցնում դրամը: Նրանց երջանիկ դէմքերին նայելիս՝ Սուրէնը բաւականութիւն էր ստանում: Երբեմն էլ նա փոքրիկ բանաստեղծութիւններ էր գրում: Նա երգում էր յասմիկի բուրմունքը և նրանով հարբեցող աղջկայ աչքերը...

IV

Շեփորուկը մի քանի անգամ ծաղիկից և այգիները լցրեց բուրմունքով, գետիը մի քանի անգամ յորդացան ու նւագեցին, լիռներն իրենց սպիտակ սաւանը մի քանի անգամ կանաչով փոխեցին, և կոռնկները շարան-շարան սարերը հով գնացին ու դարձան: Եւ այդքան ժամանակ Սուրէն Բակունցը ապրում էր գիւղի խաղաղ անկիւնում: Մի գարուն էլ եկաւ, և վարդի ու շուշանի հետ Սուրէնը քաղաք վերադարձաւ:

Փողոցները լիքն էին մարդկանցով: Մեծ քաղաքի զւարճասէր հասարակութիւնը դուրս էր եկել՝ իր հաճոյաշարժ մարմինը դարնան կենարար արևի տակ ջերմացնելու: Կանայք իրենց մոդերն հագուստներով ի ցոյց էին հանել իրենց մարմնի հեթանոսական հրապոյրները: Սուրէնը մտաւ ամբոխի մէջ: Գեղեցիկ կանայք նորոգեցին նրա ցաւերը: Նա կանգ առաւ ծաղկեւաճառի խանութի առաջ և մի փունջ հովտաշուշան գնեց: Ահա և Արամայիս Վարադեանը: Չճանաչեց: Շատ տարիներ են անցել: Նա մեծացել, գեղեցիկ տղամարդ է դարձել. հարուստ, կրթւած ու զիրքով: Իսկ Լուսիկը. նա մոռացած կը լինի: Այն օրերից յետոյ լիռներում շատ եղնիկներ են մեռել: Մտածում էր ու քայլում: Ահա և Ազարեաններն առնել: Շփոթւած մատներով սկզմեց զանգի

կոճակը: Դուռը բացւեց: Ինքը Լուսիկն էր կանգնած դռան յետևում:

— Ա՛հ, բարեւ, Սուրէն, հաղիւ հաղ:

Սուրէնը բռնեց նրա ցնցուղ բազուկը:

— Բարեւ, — շնջաց Սուրէնը շառագունած ու շփոթւած: Ներս մտան և անցան օրիորդի սենեակը, որի պատուհաններն ու կարասիները երկնագոյն էին: Այդ նրա նախկին սենեակն էր, և պատուհանից կրկին երևում էին հինաւուրց գաղաթները՝ ձիւնածածկ ու սլացող:

— Ո՞րտեղ էիք, Սուրէն:

— Գիւղումն էի, վաղուց է, որ ես քաղաք չեմ եկել:

— Այո, մոռացել էք, թէ և խոստացել էիք չմոռանալ:

— Ո՛չ, չեմ մոռացել և երբէք ձեզ չեմ մոռանայ:

— Ա՛խ, Աստուծոյ իմ, քանի՜ տարի է իրար չենք տեսել, — ասաց օրիորդն ու շուռ եկաւ դէպի պատուհանը:

— Մէկ թւում է, որ վաղճւց, շատ վաղուց է, որ մենք բաժանւել ենք, մէկ էլ կարծում եմ, որ այդ երեկ էր. սակայն ես ձեզ միշտ տեսնում էի, երազում:

— Երազում, հա, դուք բանաստեղծ էք, մայրիկս ասում է, որ ոտանաւորներ էք գրում: Ի՞նչ էիք անում այսքան ժամանակ:

— Ուսուցիչ էի. երբեմն էլ գրում էի, բայց աւելի շատ մտածում էի:

— Մտածում էիք, ինչի՞ մասին:

Դեռ Սուրէնը չէր պատասխանել, դուռը բա-

խեցին: Ներս մտաւ տիկին Աղարեանը:

— Այս սւամ եմ տեսնուած. բարեկամ Սուրէն, ի՞նչ սիրուն տղամարդ ես դարձել, բայց մեզ մոռացել ես, մի նամակ անգամ չես գրել մինչեւ այսօր:

— Ո՛հ, տիկին, ես ձեզ չեմ մոռացել:

Տիկին Աղարեանը նստեց բազմոցի վրայ: Նրա երեսին արդէն խորշոմներ կային, և մազերի մէջ սպիտակ երիզներ էին փայլում: Նա ուշադրութեամբ նայեց աղջկանը, ապա զիմելով Բակունցին՝ ասաց.

— Այսօր կը մնաս մեզ մօտ ճաշի, իսկ երեկոյեան միասին կը գնանք թատրոն:

— Շնորհակալ եմ, տիկին, գործ ունեմ, ինձ համար սենեակ պիտի գտնեմ...

— Այդ վաղը կանես, իսկ այսօր մեր հիւրն ես, ի՞նչ կասես, Լուսիկ:

— Ե՛ս էլ եմ խնդրում,— պատասխանեց օրիորդը և այնպիսի հայեացքով նայեց Բակունցին, որ վերջինս գիմադրել չկարողացաւ և համաձայնեց:

Երջանկութեան մի ամբողջ օր էր այդ: Օգը լիքն էր հաճելի բուրմունքով, և Սուրէնը շնչում էր խորին բաւականութեամբ: Նրա մէջ արթնանում էին մանկութեան անուշ յուշերը, որոնք բորբոքում էին նրա սրտի հուրը և ծրարում մեղամաղձոտ յոյզերով: Ճաշի ժամանակ ամբողջ ընտանիքը բոլորեց սեղանի շուրջը: Արդուման Աղարեանը նոյնն էր, իսկ Վահանը մեծացել էր, մի բարձրահասակ, նիհար ու կրակոտ պատանի էր:

— Այսօր ամենքը Արամայիս Վարազեանի

մասին են խօսում,— սկսեց ընտանիքի հայրը,— փաստաբան չէ, այլ հրաշք, այնպէս սեղմեց պրոկուրորին, որ տեղ չմնաց: Կեցցէ՛ նա, քաղաքն օգտեց կէս միլլիոն, այս դատարկ բառ չէ. կէս միլլիոն մի անգամից, արձան պիտի կանգնեցնել:

— Հասարակութիւնը դժգոհ էր, թէ Վարազեանն անփորձ է, կը տարւի Սյոմ ամենքի բերանը կը փակւի,— ասաց տիկինը ուրախութեամբ:

— Այսօրեանից նա մեր քաղաքի առաջնակարգ փաստաբաններից մէկն է, մի քանի տարի էլ և նա առաջինը կը դառնայ, բոլոր նշանները կան, խելօք է, լուրջ, ուղիղ ճամբու վրայ է կանգնած.— աւելացրեց ամուսինը և աչքի տակով նայեց Լուսիկին:

Օրիորդը ոչինչ չասաց. մտածում էր, իսկ Սուրէնի կրծքի տակ բարձրացաւ մի կրծող ալիք: Երջանիկ օրը փչացաւ: Ճաշից յետոյ օրիորդն առաւ Սուրէնին և պարտէզ իջաւ: Նրանք երկար զրուցում էին: Երեկոյեան. թէյը խմեցին օրիորդի սենեակում, երկուսով: Լուսիկը պատմում էր արտասանմանի մասին և այնտեղից բերած ընտիր նկարներն ու արձանիկներն էր ցոյց տալիս: Սուրէնը լսում էր յափշտակութեամբ և աղօթում, որ ժամանակը չը հոսի, կանգ առնի: Ժամը ուշ թին նստած էին բնիկների շքեղ օթեակում:

Ներկայացնում էին Բոմէօ և Զուլիէտա, թատրոնը լիքն էր ընտիր հասարակութեամբ: Դիւթական միտոլոգ էր տիրում: Սուրէնը բնմին չէր նայում: Մթնումը Լուսիկը գինովցնող ջերմութիւն էր տարածում: Առաջին և երկրորդ դործողութիւններն անցան հանդիսատեսների լար-

ւած ուշադրութեամբ և վերջացան բուն ուղի-
ցիաներով: Երկրորդ միջոցին օթեակը մտաւ Ա-
րամայիս Վարագեանը՝ հագած ընտիր ու ճաշակով
զգեստներ, մագերը փայլուն օծած ու ձեռքին մի
փունջ սպիտակ ու կարմիր վարդեր: Նա համ-
բուրեց տիկնոջ ձեռքը և վարդը մեկնեց օրիորդին:
Տիկինը նրան ծանօթացրեց Սուրէնի հետ և յիշե-
ցրեց, թէ ով է: Վարագեանը քաղաքավարու-
թեամբ թոթեց Սուրէնի ձեռքը և իսկոյն ուշա-
դրութիւնը դէպի օրիորդը դարձրեց: Օրիորդը
չէր խօսում, իսկ տիկինը իր ամբողջ էութեամբ
տարւած էր երիտասարդ փաստաբանով: Սուրէնը
լուռ էր, նա չկար, նրան ամենքը մոռացել էին,
նոյնիսկ Լուսիկը նրան չէր նայում, ալ հայեացքն
ուղղել էր դէպի մի անորոշ կէտ: Լապտերները
մարեցին, ներկայացումը վերսկսեց, իսկ Վա-
րագեանը մնաց նրանց օթեակում: Սուրէնին թը-
ւում էր, թէ իրեն խեղդում են, թէ իր կրծքից
դուրս են քաշում այն բոլորը, ինչ որ հաճելի է
ու քաղցր: Նրան պատեց մի յուզիչ անհանգստու-
թիւն: Մէկ էլ, առանց մի խօսք ասելու, դուրս
եկաւ օթեակից և դէպի փողոց դիմեց: Երկար
ժամեր թափառում էր: Գնում էր մինչև փողոցի
ծայրը, ապա դառնում և կանգնում թատրոնի ա-
ռաջ: Կոռքերը շարքով շարւած էին փողոցում,
նրանց գոյնզգոյն լապտերները խորհրդաւորու-
թիւն էին տալիս զիշերւայ խաւարին: Սուրէնն
անցնում էր ու մտածում այն մասին, թէ Լու-
սիկը նստած է Վարագեանի կողքին և ժպտում
է նրան ու հոտոտում կարմիր վարդերը, անկաս-
կած կարմիրները և ոչ սպիտակները: Սակայն

նա յասմիկի հոտով է հարբում միայն...

Ներկայացումը վերջացաւ: Հասարակութիւ-
նը դուրս թափեց տենդոս փութկոտութեամբ:
Փողոցը լցեց մարդկանց ու կառքերի աղմուկով:
Սուրէնը նկատեց Ազարեանների կառքը: Վարա-
գեանն օգնում էր տիկնոջը, որ կառքը բարձրա-
նայ: Լուսիկը մտամոլոր երևաց նրան: Նրանք
անյայտացան: Քիչ-քիչ փողոցները դատարկեցին
ու խաղաղեցին: Իսկ Սուրէնը դեռ թափառում
էր: Քաղաքային այգու մօտ կանգնեց ու բարձր
սուրկեց: Սուրկի թրթրոնները տարածեցին ու մա-
րեցին ծառերի սաղարթներում: Գլխաւոր հրա-
պարակում մօտեցաւ քաղաքապահին ու հարցրեց,
թէ ժամը քանիսն է: Պատասխան ստացաւ, թէ
երկուսն է: Նա հանեց իր ժամացոյցը, մօտեցաւ
փողոցի լապտերին ու նայեց: Ճիշտ է, երկուսն
էր: Շարունակեց իր պտոյտները և յանկարծ նը-
կատեց, որ կանգնած է Ազարեանների դրան ա-
ռաջ: Առանց մտածելու՝ ձեռքը բարձրացրեց ու
զանգահարեց, ապա, դանդի ձայնից սթափելով,
լուռ եկաւ ու շտապեց հեռանալ...

V

Սուրէն Բակունցն արդէն երիտասարդ բա-
նաստեղծի անուն ունէր, և զբաղան որոշ շրջան-
ներում նրան ուրախութեամբ էին ընդունում:
Հասարակութիւնից նա խոյս էր տալիս: Գրողների
ընկերութեան նիստերին նա քաշւում էր մի ան-
կիւն ու լուռ: Երբեք միայն ամաչկոտութեամբ
մատ էր բարձրացնում և զգուշութեամբ մասնա-

Այցում վիճարանութիւններին: Սոսեյիս նա ոգևորւում էր ու յուզւում: Նրա ձայնը դուրեկան էր ու երաժշտական, խօսքը՝ հնչուն և մաքերը խեղօք, ուստի նրան ուշադրութեամբ էին ականջ դնում: Նրան գովում էին, և նա, քաջալերելով, իր ապագայի համար գեղեցիկ ծրագիրներ էր կազմում, ծրագիրներ, որոնք արագութեամբ քանդւում էին, որովհետեւ երեւակայութիւնը փորվում էր և նորանոր հեռանկարներ բաց անում նրա առաջ:

Սուրենը յաճախ փողի կարիք էր զգում: Աշխատածը նրան չէր բաւականացնում, և տարին վերջանում էր պարտքերով: Տնտեսութեան մասին հասկացողութիւն չունէր: Նա գնում էր բոլոր հասարակական վայրերը՝ թատրոն, կինեմատոգրաֆ, ակումբ: Հեռանում էր քաղաքից, մտնում շրջակայ գիւղերը, բարձրանում լեռներն ու թափառում անտառներում: Ամենից շատ սիրում էր նոր գրքեր գնել ու գեղեցիկ կազմերով զարդարել: Նա կարգում էր բոլոր նորագոյն երկերը: Գեղարեստական հաճոյքը նրա ամենաներքական զգացմունքն էր, նրա կեանքի բովանդակութիւնը: Յափշտակում էր յատկապէս բանաստեղծութեամբ ու ճարտարապետութեամբ: Ոչինչ այնպէս չի գննում մարդու հոգին, ինչպէս՝ բանաստեղծութիւնը, և ոչինչ այնպէս մեղ չի մօտեցնում երկրնքին, ինչպէս՝ ճարտարապետութիւնը, ասում էր նա: Իսկ երկիրնքը, այդ նրա հիացմունքի ու պաշտամունքի առարկան էր, երկիրնքը վերջալոյսի ժամին, ուղղակի դիւթում էր նրան: Աշխարհում ոչինչ այնպէս գեղեցիկ չի հանդէս, որ

ինչպէս արեւն աշնան օրերին, կրկնում էր նա, և իրօք՝ վաղանցուկ գոյների խորհրդաւոր ու թըլթըռուն հրդեհը, որ ներդաշնակօրէն դիզանում է արեամուտին, բոբբօքում էր նրա սրտում թագնւած թախիժը: Այդպիսի ժամերին նա նւիրւում էր ստեղծագործութեան:

— Մեզնից շատ ու շատ տարիներ տաջ, հեռաւոր լեռներում ապրում էր մի հովիւ: Պատանի էր նա, և աղւամաղը հազիւ էր մրոտում վերին շրթունքը: Ամեն առաւօտ քշում էր նա իր հօտը դէպի խոտաւէտ սարերը: Ծաղիկները, արշալոյսի շողերի հետ ժպտալով, ողջունում էին դեռատի հովիւին, իսկ դեփիւռը իր յաւիտենական երգն էր դնում նրա ականջին: Ոչխարները մտնում էին անդնդախոր ձորը և խնամքով կըրծոտում դալար խոտերը, իսկ պատանին, յենւած մահակին, կանգնում էր ժայռերի վրայ և իր հովւական երգն ու սուլոցը ներքեւ ուղղում: Նա ինքը մի ժայռի կտոր էր, և նրա կրծքից դուրս եկող սուլոցը որոտում էր կայծակի ուժով, իսկ իսկ անձանները հօսկիտեւ կրկնում էին: Ոչխարները հասկանում էին նրա երգի ամեն մի բառը, նրա ձայնի ամեն մի ելեէջը ու շարժում հնազանդ նրան: Հեռու կատարից բարձրանում էր արծիւը և թևերը լայնօրէն փռած ձախրում վճիտ եթերում: Սակայն ոչոք և ոչինչ չէր կարող մօտենալ նրա հօտին, աւազակ լինէր նա, թէ՛ գայլ արիւնաբերու, արծիւ լինէր նա, թէ՛ արջ ամենի, այդ միենոյն էր, հրացանը կորոտար և գնդակը շեշտակի կը մխէր նրա կրծքին:

Կէսօրին սև լճի ափին էր նա: Ոչխարները

մակադաւմ էին, իսկ ինքը հաւատարիմ գամփըռ-
ների հետ պառկում էր աղբիւրի կողքին: Ամպե-
րը սպիտակ շղարշով ծածկում էին արևի դէմքը,
ադա կտոր—կտոր լինում, փախչում և կուտակ-
ւում գազաթներին: Հովը շնկչնկում էր, իսկ աղ-
բրակը կամացուկ խոխոշում, որ քուն բերի նրան:
Երբ արևը թեքւում էր գէպի լեռների յետեր, հո-
վիւր հանում էր սրինգը, և սկսում իր լեռնային
մեղեդիները, և ոչխարները շարժւում էին գէպի
ծմակները: Կապոյտը նրա տաղաւարն էր անեղը,
կանաչները՝ նրա կողինքը քնքոյշ, իսկ այրերը՝
ապաստարանը՝ քամուց ու անձրևից, կարկախից
ու կայծակից: Այսպէս էր անցնում նրա կեանքը:
Ջանճրոյթի մասին հասկացողութիւն չունէր նա,
իսկ կուրծքն լիքն էր երջանկութեամբ: Յաւն լինչ
էր, չգիտէր, իրեն օրում օֆ չէր ասել նա: Իսկ
նրա հոգին մաքուր էր, անբիծ, ինչպէս սև լճի
հայելին, որ երկինքն է գերում:

Մի անգամ էլ պառկած էր նա սև լճի ա-
փին՝ կէս քուն, կէս արթուն: Քամու պէս մի ձայն
գիպաւ ականջին, և նա աչքերը բաց արեց: Ա-
ղաւնիների մի երամ իջաւ լճափին, հէնց այնտեղ,
ուր աղբրակը ջրվէժ կազմելով թափւում էր լիճը:
Աղաւնիները հանեցին իրենց թևերը և աղջիկներ
դառնալով ջուրը նկատեցին: Նրանք մէկ սուղում
էին ջրի տակ, մէկ էլ դուրս էին թռչում և կանգ-
նում ջրվէժի տակ իրենց ամբողջ հասակով: Զու-
րը փոշիանում էր և ցրելով, թափանցիկ քօղի
պէս, պատում նրանց հերարձակ գլուխները, մար-
մարէ կրճները և հոլանի բաղուկները: Նրանցից
մէկը դուրս եկաւ ջրից, բարձրացաւ ժայռի վրայ

ու նստեց՝ ոտքերը կախ անկով գէպի լիճը:
Միւսները արագութեամբ հաւաքեցին լճափի ծա-
ղիկները և սկսեցին պսակով պննել նրա սև գան-
գուրներն, որոնք խաղում էին գեփիւռի հետ: Հո-
վիւ պտտանին զմայլած նայում էր նրանց: Կա-
մաց—կամաց նրան յափշտակեց ժայռին նստածը:
Նրա մտտաղ հոգում արթնացան մինչ այդ ան-
ծանօթ յոյզեր, և նրա սիրան սկսեց դողալ: Տե-
ղից վեր թռաւ նա, որ վազի, գրկի թովիչ աղ-
ջրկանն ու համբուրի, սակայն աղջիկները, նրան
տեսնելուն պէս ճչացին հմայիչ ձայներով, շտա-
պով հազան իրենց թևերը, աղաւնի դառան ու
թռան: Հովիւր խենթի պէս վազեց գէպի ջրվէժը.
բայց իզուր, աղաւնիները անհետացան գազաթ-
ների մէջ: Վշտութ մի թախիծ պատեց նրան: Նա
հաւաքեց թափւած ծաղիկները, ջերմօրէն համ-
բուրելով, փնջեց ու դրեց ծոցը:

Այդ օրւանից ամեն ինչ փոխեց աշխար-
հում. ուրախութիւնը հեռացաւ և տխրութիւնը
ընկեր դարձաւ նրան: Նրա սրինգը մոռացաւ
խինդը և միշտ եղբրդ էր նւագում, և ոչխարները
շփոթւում էին ու մոլորւում ձամբաներին: Գի-
շերը նա չէր քնում և աստղերին նայելով մտա-
ծում էր աղաւնի աղջկայ մասին: Յերկնները
հօտը յանձնում էր պամփոններին և բարձրանում
բլուրները, որ գտնի աղաւնիների երամը: Կա-
թօրը մաշում էր նրա կուրծքը և առնական այ-
տերը նիհարում էին: Երազուն աչքերով նայում էր
այն գազաթին, որի յետևում անյայտացան աղ-
ջիկները: Երբ արեամուտին սև լիճը մեղմօրէն
ալեկոծւում էր, նա նստում էր ջրվէժի ժայռին

ու լճին նայում: Լճի յոյգերը անդրադառնում էին նրա հոգում ու ջերմ արցունքները թրջում էին նրա աչտերը: Այսպէս անտրատ հոգին չէր գիմ-սնում սիրոյ ցաւերին:

Սարերում յայտնեց մի իմաստուն գերբիշ, որ եկել էր հետաւոր արեւելքից: Թնդում էր նրա հոշակը սարից սար, ձորից ձոր և բինայից բինայ: Ամենքի ցաւին զարման էր անում նա, ամենին իր մութազին էր հասցնում: Ըամբի պաշար կապեց պառանին, եօթ սև զատ առաջն արաւ և իր ամենի ցուպն առած գնաց գերբիշին գտնելու: Արտնեց և գտաւ, զառները նախից նրան, չորեկ ու խոնարհ երկիւղածութեամբ համբուրեց նրա աջը ու պատմեց իր պարտը: Իմաստուն գերբիշը կապեց իր կանաչ դօտին, փաթաթեց սպիտակ բինիշում, ծածկեց սպիտակ արախչինը, առաւ մատենանը Հմայիչ և սպիտակ միրուքը շփելով նայեց գրերին ու ասաց.

— Եօթը սարի յետևում, եօթը գետից այն կողմը, եօթ անտառների խորքում մի կաթնալիճ կայ: Կաղնիների պուրակից կաթնաղբիւրների են բոլորում ու խափում լիճը: Մի գգեակ կայ լճափին: Այգտեղ է ապրում ալաւնի աղջիկը, այդ երկրի արքայազուստը, որը սիրոյ նետ է մխել պատանի հովւի սրտին: Ամեն առաւօտ լողանում է նա լճում, ապա նստում կաղնիների սուկերում և իր մօտ կանչում փեսացուներին, որանք օրերով հերթի են սպասում: Մէկն իր քաջութիւնն է ցոյց տալիս, երկրորդն իր գեղեցկութիւնը գովում, երրորդն՝ շնորհքները ցուցադրում, բայց մինչև այսօր ոչ մէկին չի բնորել նա: Թող հովիւն էլ իր քախտը փորձի:

Երկաթէ տրեխներ հաղաւ պատանին, երկաթէ գաւազան առաւ ձեռքը և լնկաւ աշխարհը՝ գտնելու իր սիրածին: Եօթն անգամ քառասուն օր թափաւեց նա և հասաւ նախական անտառին, որը հրաժարում էր ճամբայ բանալ նրա առաջ: Առաւօտեան մտնում էր անտառը, բայց մոլորւում էր ծառերի մէջ, մինչև երեկոյ չարչարում և յոգնած գետին ընկնում քնելու: Այգը բացելիս՝ կրկին իր նախկին տեղումն էր, անտառի կողքին: Աննկուն տղան սուրբ կարապետին եօթ սպիտակ խոյ խոստացաւ, եօթը շաքաթ պատկանեց ու մի օր էլ արթնանալիս՝ իրեն գտաւ կաթնաղբիւրների մօտ: Ամեն ինչ իմաստուն գերբիշի խօսքի համաձայն էր, և լիճն էր այնտեղ և դղեակը թովիչ և փեսացուների շարքը: Արքայազուստը լողացաւ և նաժիշտներով շրջապատւած նստեց կաղնիների շաքում: Պատանին խեղոյն ճանաչեց թէ նրան և թէ նաժիշտներին: Այդ աղաւնիների երամն էր, որ եկել էր լողանալու սև լճում:

Մօտեցաւ պատանին արքայազուստի: Ոչինչ չուներ նա փառաւորիչ և ոչ մի խօսքով չգովաբանեց իրեն, այլ հովւական ցուպը ձեռքին կանդնեց աղջկայ առաջ: Արքայազուստը նայեց նրան զարմացած հայեացքով, նայեց և տխրութեամբ աչքերը քարշ արեց: Նաժիշտները զլիններին խոնարհեցին գետին, իսկ փեսացուները հետաքրքրութեամբ հովւին էին նայում:

— Օձն իբ պորճով, թուշունն իր թևով չէր կարող սև լճի ափից հասնել կաթնալճին, հովւապատանին, դու ինչպէս եկար, — հարցրեց արքայազուստը:

— Դո պատկերն ինձ անյաղթ թեւեր էր տալիս:

— Սարերի զաւակ, արքայադուստրը հովւին չի հասնի:

— Սէրը փչում է բոլոր արգելքները և բանում բոլոր փակ դռները:

Աղջիկը մտածմունքների մէջ ընկաւ և հովւի որոնող աչքերը, երազոտ հայեացքն և լեռնական աննականութիւնը հրապուրում էին, բայց հպարտութիւնը սանձահարում էր նրան: Երկար մտածելուց յետոյ՝ նա կանգնեց և զէպի զգեակը դիմեց: Նաժիշտները հետեւեցին նրան: Կէս ճանապարհից նա յիտ դարձաւ և ասաց.

— Փայտերի որդի, ամեն օր կը գնա այստեղ և կսպասես իմ վերջնական պատասխանին, բոլոր միւս հրիտասարդներն այսօրւանից ազատ են:

Եւ այն օրւանից հովւ պատանին ամեն առաւօտ հովւական զաւսգանը ձեռքին կանգնած կաղնիների տակ, կաթնաղբիւրների կողքին ըստ պատում էր իր չիցունու պատասխանին: Արքայադուստրը յայտնում էր պատշգամբում և անխօս նայում հովւին, նայում, նայում և կրկին ներս մտնում՝ առանց պատասխան տալու: Օրերն անցնում էին, և սիրահարւած սղան քամում էր վշտոտ կարօտից: Նա համբոյր էր տենչում ու գուրգուրանք, բայց նրա սիրտն անյաղ էր մնում: Նրա ոյժերը ցամաքում էին, բայց նա, յոյսը չք կտրած, սպասում էր...=

Այս գրւածքը լոյս տեսաւ և տարածեց: Սուրէն Բակունցը մի օրինակ գնեց և ուղարկեց

Լուսիկին՝ մակագրելով՝ «Յամսիկի հոտով հարրոզ աղջկան»: Լուսիկը կարգաց և հասկացաւ, թէ ինչ է ասում հեղինակը, և երբ երկու օրից յետոյ Սուրէնն եկաւ Ազարեանների տունը, օրիորդը, նայելով նրա աչքերին, զգաց, որ նա վերջնական պատասխան է ուզում: Երկուսն էլ լուռ էին և իրար հրեփ չէին նայում: Սուրէնը կարմրել էր, իսկ նրա ճակատը ծածկել էր բարակ քրտինքով: Վերջապէս նա ասաց.

— Օրիորդ Լուսիկ, կարգացի՛ք գրւածքս:

— Կարգացի, — պատասխանեց օրիորդը: Նրա կոկորդը չորացաւ:

— Անշուշտ հասկացաք, թէ ինչ եմ ասում:

— Մի սովորական հէքիաթ էր, առանձին ինչ պիտի հասկանայի:

— Իրօք, այդքանը միայն:

— Ուրիշ ինչ պիտի լինէր:

Լռութիւն:

— Օրիորդ Լուսիկ, միթէ չհասկացա՞ք, որ ես վերջնական պատասխան եմ ուզում: Չէ՞ որ տարիներով համը մնալ չի կարելի, միթէ՞ պարզ խօսելու ժամանակը չի հասել...

Լուսիկը լուռ էր, իսկ նրա հոգին վերին աստիճանի խռոված էր: Ահա և վճռական րոպէն, որից այնքան վախենում էր, որից խուսափել էր տարիներ շարունակ՝ դերագասելով լուռ խուժաները: Նա առամենքով զգուշութեամբ բռնել էր ստորին շրթունքը, որ չզողայ. նրա գէմքը մերթ կարմրում էր, մերթ սփրթնում: Նա ասաց.

— Անսպասելի բաներ էք ասում, Սուրէն:

— Տիրաւի: Միթէ դուք չգիտէք, որ ես ձեզ սիրում եմ...

— Լուէք, մի շարունակէք:

— Ասացէք յորդացած զեախն, որ կանգ առնի. այդ լինելով Բան է: Ինչպէս լսեմ, երբ զըլխումս ուրիշ միտք, հոգումս ուրիշ պատկեր չկայ, քացի ձեռնից: Դուք մի օր հարցրիք, թէ ես ում մասին եմ մտածում: Այժմ պատասխանում եմ. ես ձեր մասին եմ մտածում ու երազում:

— Աղաչում եմ, մի շարունակէք, հարկաւոր է գրութիւնը հասկանալ: Պիտի ծածկել այն մշտքերն ու զգացմունքները, որոնք անհնարին պահանջներ են անում: Կատարենք այն, ինչ կարող ենք և կեանքից աւելին չպահանջենք...

Այս խօսքերը նա արտասանեց շինծու սառնութեամբ, ներքին ինքնազստումով և նկատեց, որ նրանք Սուրէնի վրայ շնչեղ ազդեցութիւն էն անում: Նրա սիրտը զոգաց ցաւից, վախեցաւ մատնել իրեն և չփութած լսեց, մէկ էլ, հազիւ պահելով հոգեկան հաւատարակչութիւնը, ասաց.

— Սուրէն, կեղծում եմ, ես ուրիշ բան եմ մտածում, դուք ճշմարիտն ասացիք, այդ մի սոփորական հէքիաթ չէ միայն, ուրիշ իմաստ էլ ունի, և ես րատ ամենայնի հասկանում եմ այնու առկայն ժամանակ տէք մտածելու, չէ՞ որ այդ այնքան էլ դիւրին չէ... սպասէք...

Եւ Լուսինը դուրս եկաւ սենեակից, անցաւ իր ննջարանն ու ընկաւ մահճակալի վրայ: Սենեակը պտուեց նրա շուրջն ու միմեկի, նա ձեռքերով ծածկեց ղէմքը: Սուրէնը նայեց դռանը, ծոմուած շրթունքներով ինչ որ բաժն մրմնաց և մտամոլոր դուրս եկաւ փողոց:

Սուրէնը մի աշտախի նամակ ստացաւ:

«Միբելի Սուրէն, ուղարկում եմ պատասխանաւ: Դու ինձ սիրելի ես եղել միշտ: Քոյլ տուր արդէս անւանել և եղակի խօսել ճիշտ այնպէս, ինչպէս խօսում էինք, երբ դեռ փոքրիկ զարուցական էինք: Եւ ինչու թաղցնեմ, դու ինձ համար ամենաթանկագին անձն ես աշխարհի երեւոյն: Վաղուց էի սպասում այն օրուն ու վախենում էի նրանից: Երբ մայրիկս եկաւ, ես ամեն ինչ պատմեցի: Ասացի, մայրիկ, ես երկար, շատ երկար եմ լսել, զանդաւուցեցի, որ ես անբախա եմ, մեր հարստութիւնը պատիժ է ինձ համար, աւելի լաւ է, յետին ողբատի զուտը լինելի, այն ժամանակ հպարտութիւնը հետու կը լինէր ինձնից և ստիպւած չէի լինիլ ինձ զոհել ընտանիքի պատւին: Պատմեցի, թէ ի՜նչ հոգեկան տանջանքներ եմ քաշել սէրս ծածկելու համար: Հաւատն, Սուրէն, ես քեզ սիրում եմ այն ժամանակից, երբ դու պատիկ տղայ էիր և կիւրակի օրերը մեր տուն էիր գալիս: Մենք միասին խաղում էինք, և ես միշտ մտքումս ասում էի. Սուրէնն աշխարհի ամենալաւ տղան է: Յիշում ես տօնածառի երեկոն, եթէ իմանայիր, թէ ի՜նչ էր կատարւում իմ հոգում այն ժամանակ: Երբ դու աւարակեցիր, ես սրտատրոսի սպասում էի այն օրին, երբ լուր կստանայի, թէ ստիպեցողի քեզ են տալի: Տարիներ են անցել, բայց ես դեռ յիշում եմ ընտրութեան օրը, յունիսի 17-ն էր: Հանգստութիւն չունէի, ներս ու դուրս էի անում և ծածուկ ագօթում Աստուծոյ, բայց Աստուած ուրիշ կերպ էր անօրինել:

Այս բոլորը պատմեցի մայրիկիս: Նա շատ զարմացաւ և երկար լուռ մտածում էր: Աչքերիցն երեւում էր, որ նա սիրում է քեզ, և ինչպէս կարելի է քեզ չսիրել: Նա ասաց. աղջիկս, դժարին խնդրի ես գրել իմ առաջ: Հոգիդ չի սխալել, Սուրէնը լաւ տղայ է, բայց, թանկագինս, լաւ տղայ լինելը քիչ է այս աշխարհում: Մտածիր, ի՞նչ կ'ասեն մարդիկ, երբ իմանան, որ յայտնի հարուստ Ազարիանի դուստրը ամուսնացել է իրենց այգեպանի որդու հետ: Սուրէնը նոյնիսկ կանոնաւոր ուտում ու պաշտօն չունի, ի՞նչպէս պիտի նրա հետ երեսն մեր շրջաններում: Նա մեր հասարակութեան մարդը չի, մտածիր, դու խելօք աղջիկ ես:

Ասացի. մայրիկ, այդ բոլորը ես հասկանում եմ, այդ մասին ես երկար եմ մտածել ու լուր, բայց այժմ զգում եմ, որ այլևս ոչմ չունեմ դիմանալու: Սէրս աւելի ուժեղ է, քան կարծում էի, սիրտս չի դիմանայ նրա տանջանքներին: Յետոյ աւելացրի, որ ես փողի կարիք չունեմ, կարող եմ և համեստ ապրել, սակայն քո և հայրիկի համաձայնութիւնն եմ խնդրում, առանց ձեր օրհնութեան չեմ կարող երջանիկ լինել: Նա զուխը բացասաբար շարժեց և ասաց. զաւակս, փողի բանը գիւրին է, փնտք Աստծու, փող շատ ունենք և քեզանից չենք խնայի. անւան մասին պիտի մրտաձել, անւան Ապա մայրիկս նայեց երեսիս, մտածեց և ասաց. կը խօսեմ և հօրդ հետ:

Երեկոյեան հայրս ու մայրս առանձնացան: Սիրտս գոգում էր, իմ բախտն էին անօրինում: Վերջապէս ինձ կանչեցին: Շփոթեալ ներս գնացի: Ամաչում էի հօրս երեսին նայել, յանցաւորի պէս

կանգնած էի նրանց առջև և սպասում էի նրանց գառալձօնին: Ոտքերս դողում էին: Հայրս ասաց. Լուսիկ, զաւակս, մայրդ պատմեց ինձ: Սիրտը յաճախ մարդուն ճամբից հանում է. խելքը նրա համար է տւել Աստուծոյ, որ մարդ կարողանայ զսպել զգացմունքներն ու կրքերը և կառավարել իրեն: Ես, իհարկէ, չեմ կարող համաձայնել, որ դու Սուրէնի կինը դառնաս, միթէ՞ ես նրա հօրը հաւասար մարդ եմ: Դու նամուսով աղջիկ ես և չպիտի թոյլ տաս, որ հօրդ անունը ծաղր ու ծախակի առարկայ դառնայ, որ իմ գտալը գետնովը զիպչի: Յետոյ, սիրելիս, դու ի՞նչպէս կարող ես բախտաւոր լինել իմ այգեպանի որդու հետ: Ես քո վրայ լռնութիւն չեմ դրած գնում, այլ ազատ եմ թողնում, որ ինքդ հասկանաս ու ընտրութիւն անես: Եթէ վճռել ես ամուսնանալ Սուրէն Բակունցի հետ, ամուսնացիր, ես էլ, մայրիկդ էլ չենք խանգարի, բարի ճամբայ, բայց մեր ծնողական համաձայնութիւնն ու օրհնութիւնը մերժում եմք, որովհետեւ քո այդ քայլը մեզ համար մեծ անպատուութիւն կը լինի: Եթէ մեզ վրայ արգէն խաչ ես քաշել, հասցրու այդ վիրաւորանքը, և մենք բնից միշտ բաժանուենք իրարից:

Ես մոլորւել էի և չէի կարողանում պատասխան տալ, մտքիս թելերը կտրատւել էին: Ի՞նչ կ'ասեմ, Լուսիկ, հարցրեց մայրիկս: Ազուս կարկամեց: Առանց պատասխան տալու դուրս եկայ, գնացի ննջարանս ու լաց եղայ: Աստուծ արցունքներն ստեղծել է, որ մարդու սիրտը ամօքւի, չտրաքւի: Մայրիկս եկաւ, գրկեց ինձ,

համբուրեց ու ասաց. մեղ լսիր, աղջիկս, և սուգ քարի չի գալ, այս բոլորը կը մոռանաս և երջանիկ կը լինես: Ես, ինչպիսի, չհաւատացի, քայց ամբողջ գիշերը մտածեցի, մտածեցի և վճռեցի՝ ինձ զոհ բերել ծնոցներս անւանն ու կամբին: Այսպէս էլ յայտնեցի նրանց, թող իմ երջանկութիւնը խորտակի նրանց պատռի համար:

Իմ սիրելի, իմ անգին Սուրէն, ներիր, որ այսպէս վարեցի. ուրիշ ճար չկայ, ես պարտաւոր եմ հնազանդել իմ ճակատագրին: Իսկ զուինձ մոռացիր, ես արժանի չեմ քեզ, դու ինձնից շատ բարձր ես: Ես իմ միջավայրի ստրուկն եմ, կաշկանդւած հարստութեան շղթաներով, իսկ դու ազնիւ ես ու ազատ: Ես կապրեմ իմ անցեալ սիքոյ յիշողութիւններով, իսկ դու բախտաւոր ապագայ օրերի: Հոգուս ամբողջ զօրութեամբ օրհնում եմ քեզ և մաղթում եմ աշխարհիս բոլոր բարիքները: Հաւանքեմ մենք այլ ևս իրար չենք տեսնի: Մնաս բարե... Կուսիկ:

Սուրէնն ստացաւ նամակը, կարգաց և զգաց, որ ամեն ինչ վերջացաւ: Սիրտը լցեց մրմունջներով: Նա նամակը համբուրեց. զրեց ծոցը և դուրս եկաւ տանից: Մինչև ուշ գիշեր թափառում էր փողոցներում ու այգիներում, քայլում էր հրապարակների ժխորի միջով ու ուշք չէր դարձնում մարդկանց վրայ, որոնք կաշում էին նրա կողերին, թևերին և այս ու այն կողմն էին հրում: Հաղարաւոր մարդկանց մէջ նա մենակ էր, մին մենակ. ոչինչ չէր գգում, ոչինչ չէր հասկանում, չիմացաւ նոյնիսկ, թէ ինչպէս քաղաքային ժամացոյցը խփեց ժամի ինն, տասը... և թէ ինչպէս

փողոցները դառարկեցին, որամալը կանգնեց, կառքերը շարեցին թատրոնների ու ակումբների առաջ...

Սուրէնն իմացաւ, որ օրիորդ Կուսիկ Սարգիսն ամուսնացել է Արամայիս Վարպեանի հետ, և մի այսպիսի բանաստեղծութիւն գրեց.

— Արեւիքում մի երկիր կար՝ մի վարդաշաղախ ու արեգակնափայլ աշխարհ: Բացավաս հուրն էին այնպեղ պաշտում: Երբ տիեզերքը բռնում էր ծիրանի երկունքով, մարդիկ ծունկ էին խոնարհում արշալոյսի տաջ և ծնող արփիին երկրպագում:

Ծաների շահն էր թագաւորում այնտեղ: Արքայի վեզերը մի որդի ունէր, մի տանական պատանի, որ աղջիկներին խելքահոն էր անում:

Երբ պատանին տանուիլ տարեկան դարձաւ, հնոց կարեց նրա հոգին: Կրակն աչքում էր սիրտը, և նուանատ շրթերը զոգզոգում էին կաթաթի յոյզից:

Լսիր, — ասաց նա իր դաստիարակին, — զու ինձ համար ոսկէ մանձակալ ես գնել և մետաքսէ մանիճ, դու ինձ սովորցնում ես՝ ճանաչել իմաստութիւնն ու տեսնել գեղեցիկը, բայց միթէ չեմ նկատում, որ զրկել եմ քնից և բեհեղեայ վերմակի առկ տանջում եմ գիշերները:

— Ախր է, կրազոս է քունդ, և տեսիլները խոտովում են հոգուդ անդօրբութիւնը, — պատասխանեց ուսուցիչը և զննող հայեացքով իր սանին նայեց:

— Ես սիրում եմ Լալային, նա ամենագեղեցիկ կինն է աշխարհում: Աստղիկան մարմարե արձանը զարդարում է արքայի ընդունարանը: Նա զարմանալի նման է Լալային: Մի առաւօտ գաղանի մտայ այնտեղ և համբուրեցի արձանի շրթունքները, բայց նրանք սառն էին ու անկեանք: Ես Լալային եմ ուզում, նրա շրթերի քերմութիւնը, նրա կրծքի անմահական բուրմունքը: Եթէ նրան չհասնեմ, կը հալւեմ կարօտից: Օգնիր ինձ, ուսուցիչս, և ես վարձանատոյց կը լինեմ:

— Դժւարին դուռ ես բաղխում: Արքայագուստը վիզի շրջանը չի հասնիլ, այդ դէմ է օրէնքին:

Պատանու աչքերը լցեցին յստակ արքունիքներով: Արտաշարժած դաստիարակն ասաց.

— Մի արտասուիր, աշխարհում անհաւատալիք քոնեւ շատ են պատահում. իզուր չեն նրաչքն ու թալիսմանը:

Եւ նրանք գիմեցին արևորդիների մեծ մոգպետին, որ հագաւ իր սպիտակափառ զգեստները: Փոփ մատոյց կրակին և, ականջ դնելով սրբազան անտառի սօսափիւնին, ասաց.

— Առաւօտեան այգեծաղին կը մօտեաւ արքայական պարտէզը: Արևմտեան գոնից դնա, որովհետեւ այդպէս է գրւած շրաշքների մատեանում: Ինչ ոչոք չի տեսնի. պահապաններն այդ ժամին արևելքում պաշտամունքի ծէսերով են ըզքաղած: Պարտիզի մէջտեղում մի շատրւան կամ է նրա կողքին ծաղիկների թաղունին՝ սպիտակ վարդը: Եթէ կարողանաս կռացնել փշոտ ոստերը,

վարդը քաղել և տուն բերել, կը հասնեա մութագիդ: Կը գնաս պալատ և այդ վարդով կը սնակեա Աստղիկան արձանի խոպոպները: Այդ ժամից Լալան քոնը կը լինի: Սակայն մեծ վտանգ կայ առաջից, եթէ անգգոյշ լինես, և վարդի փուշը մատդ ծակի, դու կճչաս ցաւից, կարթնանայ թիփն փաթաթւած օձը ապիս և մի խայթոցով կը մահացնի քեզ:

Սիրոյ փափագը անյազ է ու անյաղթ: Տղան փնայ արքայական այգին: Ծաղիկները նրան հարեցրին, թռչունները յափշտակեցին նրա ուշքը: Հոգով ու մարմնով կախարդւած՝ նա քայլում էր մտամոլոր, Վերջապէս կանգ առաւ մարմարե շատրւանի առաջ: Զուրը ցայտում ը աղաւնու բերանից ու փոշիանում: Սպիտակ կարապը հանդիսաւոր ստերոցով լողում էր փոքրիկ լճակի երեսին և, հպարտ պարանոցը բարձր բռնած, նայում էր սպիտակ թագուհուն, որ հազարաւոր թերթիկներ ունէր: Տղան շտապկոտ յուզմունքով բռնեց ոստը, որ թեքի, բայց շփոթւած էր և անզգոյշ գտնւեցաւ: Փուշը մեխեց նրա մատը, ցաւը հասաւ սրտին, և կսկծից տղան ճչաց: Արթնացաւ ապիսը և խայթեց նրա ոտքը: Կախարդւած տղան չէր կարողանում կանգնեցնել կարմիր արիւնը, որ ծորում էր սրտից: Շատրւանի մօտ, հէնց վարդենու կողքին, արիւնը լճացաւ:

— Ինչպէ՞ս համարձակեցիր մօտենալ նրան, — վիզը երկարացնելով խօսեց պահապան կարապը, — դու սոսկ մահկանացու ես: Ե՛ղ արքայորդի, որոնք դիպցաղնական ծագում ունեն: Բաւական չէ վարդը սիրել, այլև պիտի անխոցելի լինել:

Վէրը խենթ կրակ է, որ այրում է սիրահարած-
ներին: Մահկանացուն չպիտի փորձի Աստղիկ զի-
ջուհուն. նա է անօրինում սիրոյ գործերը, նրա
հաճութեամբ են ծնւում երջանկութիւնն ու ող-
բերգութիւնը:

Եւ տուն դարձաւ տղան կարօտը հոգում ու
Վէրքը սրտին: Արեւն այլ էս չջերմացրեց նրա
դէմքը, նազանի զեփուհները չգուրգուրեցին նրա
այտերը: Նրա մարմինը հալւեց, սիրտը հիւժւեց
ու շողիացաւ նրա հոգին: Նրան թաղեցին մեծ
հանդիսաւորութեամբ: Վեղիրը սև էր հագել և
արտասուում էր, իսկ նրա կինը ուշաթափւում էր:
Ծա՛ն անձամբ ցաւակցութիւն յայտնեց և հրա-
մայեց արքունի եղերամայրերին՝ սգալ հանգու-
ցեալին սրտաշարժ մեղեդիներով...

Մի ատուտ արքան շրջում էր պարտիպում:
Շատրւանի մօտ նա մի նոր ծաղիկ տեսաւ, մի
սոյնպիսի ծաղիկ, որի թերթիկները բոցի պէս
կարմիր էին, սիրտը՝ դիշերայ պէս սև:

— Այս ինչ զարմանալի ծաղիկ է, — ասաց
շահերի շահը, — արիւնի գոյն ունի, բայց միևնոյն
խամանակ սև է:

— Վեղրի որդու արիւնից է ծնւել նա, իսկ
սիրտը սևացել է, որովհետև Աստղիկ դիցուհին
Հալայի սիրով զարկեց նրան: Նա կոչւում է Կա-
լազար, — պատասխանեց հպարտ կարապը և ձկեց
իր նազանի վիզը: —

Թագաւորն անտեղեակ էր և չհասկացաւ կա-
լապի խօսքերի իմաստը: —

Մարդիկ կարդում էին և գովաբանում երի-
տաւորը բանաստեղծին, բայց Սուրէնը գիտէր,

որ ոչ ծառն է օրհնութեամբ ծաղկում և ոչ գրողը
գովասանքով երջանկանում: Վարդով հիացողը
միշտ ձխտում է նրան: Նրա սիրտը մի ճնա-
պակի փինջան էր, որ կտարեց: Էլ ճար չկար,
ինքը մեռած էր աշխարհի համար: Այս մտքով
նա շատ օրեր ապրեց ու տանջւեց: Սակայն հե-
տը դիտէ նրա մէջ արթնացաւ մի ինչ որ կրօնա-
կան տրամադրութիւն, որը քիչ-քիչ սկսեց զբա-
ղեցնել նրան: Գուցէ սէրը մի պատրանք է, մի
խոցասող փոթորիկ, որ գալիս է ջարդում ու անց-
նում: Գուցէ կեանքում երջանկութեան ուրիշ
աղբիւրներ կան և սիրուց էլ հզօր զգացմունքներ:
Պէտք է որոնել ու գտնել, և նա վճռեց թաղւել
հեռաւոր դարերի պատմութեան մէջ, ուսումնա-
սիրել ինչ որ անողձել է մարդկութիւնը՝ կրօնը,
փիլիսոփայութիւնը, արեւստն ու գրականութիւնը:
Կրօնն է այն լապտերը, որի միջոցով պիտի գննել
մարդկանց կեանքը, վճռեց նա, որ ոչեց վանք
մօտնել և մենակեացի խորհրդաւոր ու խաղաղ խը-
ցում անդուռ աշխատանքով բանալ մարդկային
երջանկութեան ուղիները:

Նրա խնդիրը յարգեցիւ Աշնան մի կիւրակի
օր ծերունի Աղբիանոս կալիսկոպօսը հնադարեան
վանքի կիսախաւարի մէջ Սուրէնին արեղայ ձեռ-
նադրեց՝ նրան Կոմիտաս կոչելով: Կրօնաւորի
սքեմը հազած, գմբէթաձև վեղարը գլխին՝ նա Կա-
կաւ իր խուցը և սկսեց ծխակատարութեան կար-
գը սերտել և քառասունքի պատարագի համար
նախապատրաստել:

Սկսեց մի նոր կեանք:

Անցան շատ տարիներ:

Կոմիտաս վարդապետն աշխատում էր անընդհատ իր ձեռնադրութեան առաջին ամիսներից հէնց նա վանքի հարուստ մատենադարանում լրգրադւելու իրաւունք ստացաւ Այսուհետեւ նա օրերով թաղւում էր գրքերի մէջ, կարդում էր լաւած ուշադրութեամբ և ուսումնասիրում էր հին մատենաներն ու ձեռագիրները: Հարկաւոր էր իմանալ և թար լեզուներ, յատկապէս կլասիկները: Այդ արգելքին էլ նա յաղթեց: Տարիների տքնաշնան աշխատանքից յետոյ՝ նա գրիչը ձեռքին առաւ՝ մտքերը շարագրելու համար: Նրա առաջին գրածքը՝ «Քրիստոսն և Զրադաշտը», մասնագէտների ուշադրութեանն արժանացաւ: Բոլոր քննադատները գովասանքով ընդունեցին նրա երկրորդ երկը՝ «Հայ ժողովուրդը դասական մատենաներում»:

Հայր Կոմիտասի երրորդ աշխատասիրութիւնը՝ «Ինչ է դիւցազնական վէպը» նրա անունը հռչակեց: Գրածքը թարգմանեցին մի քանի լեզուներով: Ամենքը յարգանքով ու սիրով էին խօսում հեղինակի խորագննին և բարեխիղճ ուսումնասիրութեան, թափանցող մտքի ու թռիչքների մասին: Այս գործի վրայ նա շատ աշխատեց, ուսումնասիրեց Հոմերոսը, Ֆիրդուսին, Նիրեւլունգների երգը, Բուլանդը, Սասունցի Դաւիթն ու այլ դիւցազնական վէպեր, պոեմներ ու ուսումնասիրութիւններ:

Նրա ուշադրութիւնը կրակեց տրեկիան ուրեւաւր: Ակզրում զլիսաւրապէս տարաւան գեղարեւծում էր գրադում, սակայն քիչ-քիչ յափըշտակեց պարսկականով, ապա՝ հնդկականով: Առաջ ստաւած էր հոգեւարապետութեամբ և մանրանկարչութեամբ, յետոյ՝ քանաստեղծութիւնը: Կյանքից նրա ուշադրութիւնը Սովսեց Խոյամի, Հաֆշի ու միւս մեծ քերթուների երկերը: Ապա Ժրագրեց մի մեծ գործ՝ «Սերեկքի ազգեցութիւնը հայկական արեւտե՛ վրայ», Սկսեց մանրամասն վերլուծութեան ինթարիկը Բիւզանդը, Նարեկացին, Քուշակը, հայկական նարտարապետութիւնն ու մանրանկարչութիւնը: Այս մեծ ու դժւարին գործի համար նա յամառ ու ծանր էր աշխատում: Կարդում էր, սովորում ու գրում... Ծրագրւած գործի ներածութիւնը առեց մի ամսապրում: Գրախօսները միտքերան հրացմունք ու խրախուսանք թափեցին: Եւ մի շարք յուզիչ նամակներ ստացաւ սկանաւոր մարդկանցից, որոնք նրան կեանք ու առողջութիւն էին մաղթում, որ յաջողութեամբ գրուի քերի իր հոյակապ երկը:

Հայր Կոմիտասը ոչ միայն կարդում էր ու գրում, այլ և կոխ էր մղում իր ղեմ: Նրա սիրտը սիրում էր երբեմն խաղարկութիւններ անել անցեալի մէջ: Կարդալետի մէջ կաւում էին մարմինն ու քանականութիւնը, զգացմունքն ու միտքը: Պատահում էր, որ նա, չկարողանալով բեղզել իր հոգեկան մարտը, մի կողմն էր նե-

տաւս գիրքն ու գրեչը և երկօր քայլում խցում՝
 Զիպնոս ու շատապետ: Աշխարհը չէր մեռնում
 նրա սրտում, բայց նա շարունակում էր գիմա-
 դել կենանքի հրապոյրներին, և եկաւ մի ժամա-
 նակ, երբ նա հասել էր հոգեկան հաւատարակիւ
 խաղաղութեան և իր բոլոր կտակերը կտրել էր աշ-
 խարհի հետ: Այդ շրջանում նա զբաղւած էր սա-
 ոյր, գիտական խնդիրներով: Սակայն պարսպ-
 մունքները նրան տարան և Արեւելքի բանաստեղ-
 ծութեան վրայ կանգնեցրին: Արեւելքի վառ երևա-
 կայութիւնը, ջերմ յոյզերն ու խոր սրտերը նրան
 ճանկեցին, և նա այլևս չէր կարողանում ազատ-
 ւել Նենքրադէի ցանցերից: սաւառնում էր «Հա-
 դար ու մի գիշերւոյ» չնաշխարհիկ պարտիզում...

Սկզբում հայր Կոմիտասը սակաւ էր ներկայ
 լինում ժամերդութիւններին: Պատակեաց և պա-
 ճանջկատ վանանայքը ներդաժիտ էր, համոզւած
 լինելով, որ նա աշխատանքի հետ է և գործում է
 ի փառս վանքի: Բայց երբ նա կրկին կորցրեց
 հոգեկան հանգստութիւնը, սկսեց ամեն օր եկե-
 ղեցի դնալ: Բարձր ու կիսախաւարով լցւած կա-
 մարները տակ նա խոնարհւում էր գետին, ճրգ-
 նում էր կենտրոնանալ կրօնի վրայ: Քրիստոսի
 մարգասիրական պատգամների, հոյակապ ու աստ-
 ւածային անձնագոհութեան վրայ: Նայում էր խա-
 չին ու մաածում, որ այդ գաղափարական զոհա-
 լերութեան խորհրդանշանն է և պիտի ուղեցոյց
 ուստի դառնայ բոլոր իր նման թուլակազմ անձանց
 համար: Սակայն նրա աչքերը, ակամայ, քարձրու-
 ղում էին վերև և նայում Տիրամօր գեղանի պա-
 տկիրին: Հակառակ իր կամքի՝ հոգով նա թըռ-

չում էր եկեղեցուց հեռու, դէպի իրենց գիւղի
 լեռներն ու ձորերը, դէպի մեծ քաղաքի աղմկոտ
 հրապարակները, դէպի լապտերադարձ դանդի-
 ները, ուր սպիտակազգեստ կանայք նազանքով
 թարթում են իրենց արտահանունքները և քնքշա-
 լին շահում իրենց մետաքսէ հանդերձները...

Մի քամի էլ եկաւ ու քշելով մօխիւրները,
 կրկնակի բորբոքեց Կոմիտաս հայրսուրբի սրտի
 հոցը: Այդ հնդկական զբաման էր: Նա ծանօթա-
 ցաւ Սեր Ռիլեամ Զոնսի դրամների հետ: Կա-
 լիդասան գրաւեց նրա ամբողջ ուշադրութիւնը:
 Կարդաց Ռիլսոնի «Հնդկական զբաման», Սուպ-
 պէի «Էսթրադները», Միլեն Լեի «Հնդկական
 թատրոնը» և այլն: Շակունքալան գերի բռնեց
 հայր Կոմիտասի հոգին, պէս-պէս փորձանքներ
 ծնւեցին նրա առջև, և այնուհետև նրա աշխա-
 տանքները խանգարեցին:

— Ի՞նչու վանքը մտար, — հարցնում էր նրան
 մի ներքին ձայն, — հաւատձում ես եկեղեցու զա-
 ւանանքին: Նա չէր կարողանում պատասխանել:
 Նրա մէջ կրօնական զգացմունքներ կային, դեռ
 պատանի հասակից էր երազում «յաւիտենական
 ճշմարտութեան» ու «աստածային արդարու-
 թեան» մասին, բայց եկեղեցու ու կրօնի ներքին
 կապը նա չէր տեսնում, դաւանանքի ուսումնա-
 սիրութիւնը նրան ոչ մի դրական արդիւնք չէր
 տալի:

— Դու իմաստութիւնը որոնեցիր և մի քանի
 ընտիր երկերով այն ցոյց տուիր մարդկանց: Այդ
 մեծ ծառայութիւնն է, — մի ձայն պատճառաբա-
 նում էր նրա սև սրեմի իրաւացիութիւնը:

Ոչ, ոչ, այդ չէր ուղածդ, դու կեանքի նոր յենարաններ եիր որոնում, բայց ինքդ՝ դու խաբում էիր քեզ, դու կամենում էիր մտապաշտ սիրածդ կնոջը, ուրիշ ոչինչ, ինկարբում էր նրան առաջւան ձայնը, այն, դու խաբերայ ես, երկար տարիներ խաբել ես մարդկանց՝ օրինակելի մեհաւոր ձեռնադով, կկեղեցու հայրերն ու հերկարիկաները միեւնոյն են քեզ համար, դեռ վերջիններն աւելի սիրելի են՝ իրենց կտակածանքներով։ Իսկ խաբել ես առաւածալախ փանհօջըր, վանքի բոլոր միաբաններին, որոնք քո մուրին մէկ կարծիք ունեն, քեզ սիրում են ու քեզնով հպարտանում։ Իսկ խաբել ես ընթերցողներին, որոնք հիանում էին քեզնով, պրախօսներին, որոնք գովում էին գործերդ։ Իսկ խաբել ես մարգարէին, որոնց համար պատարագ՝ ես մաւոտցունում, հանդիսաւոր ստախօսութեամբ մեղանշել ես բոլոր կանանց ու պատանիների զեմ, որոնք չգոգում էին քո առաջ, իրենց մեղքերը խօսալովանում և դու քո չիմացած ու չստեղծ թողութիւնն էիր բաշխում նրանց...

—Ոչ, դու սիրում ես Բրիտանիան, խանարեւում ես նրա մարդկութեան առաջ...

—Այդ բոլորը գատարկ խօսքեր են և կապ չունեն փմուական անաղաւտի, մեհուկիացի հօգնարանի և աքեղայական վեղարի հետ։ Տարիների ջանքերդ յոյս ցնդւեցին, հէնց որ հոգի կրկին բաց արեւ իր աչքերը։ Սիւ Շակոնեթալա բաւական էր, որ դու ծանր մօրեմով հարամէիր առաքիներով կառուցած շէնքիդ ու փշուր-փշուր անէիր։ Իսկ մեռել ես կեանքի համար, ինչու փախար

թուլամորթ, միթէ՛ սիրածդ սրբորդի մի մերժողական նամակը բաւական էր, որ դու յաղթահարւած անաղաւտ փախչէիր...

—Ինչ մի նոր շէնք ես կառուցել՝ ամուր ու գեղեցիկ, դու քո անւանը յաւիտենական տրձան ես կերտել, շարունակիր այդ ուղիով, և ճշմարտութիւնը կը գտնես, և անգործութիւնը հողուդ, մի՛ դալթակալի...

Ահա այսպիսի մտքերով էր լցւած նրա գրութիւնը։

VII

Տիկին։ Լուսիկ վարագեանի հարուստ, խելօք ու գիշերով ամուսինը նրան շրջապատեց փաթկում կեանքի բոլոր յարմարութիւններով։ Ամուսնու մնողներն ու աղգականները նրան սիրում ու դուրգուրում էին։ Տիկնայ կամքն օրէնք էր վարագեանների տանը, բայց պակաս նախանձելի չէր նրա դիրքը դուրսը՝ հասարակութեան մէջ։ Մարդու հոշակի հետ յարձրանում էր և կնոջ պատիւը։ Ինկեցիկ ու ունեւոր կնոջ առաջ խոնարհում էին շատ հպարտ պուրներ։ Ներկայացումների ու հանգիստների զարդն էր նա և ջանել տղամարդիկ խանդաղանքով համբուրում էին նրա ձեռքը։ Տիկին Լուսիկն իրեն պահում էր վեհ ու սակաւ մատչելի, և հասարակութեան աչքում նա մի օրինակելի կին էր, հաւատարիմ կենակցի և նմուշով կնոջ մի տիպար։

Արի՜ էր նրա ներքին աշխարհը, հին վերքի

ապին երբեմն բորբոքում էր. իր փառքի ամենաբարձր ժամին անգամ, երբեմն տիտուս յոյզներ էին սողոսկում նրա սիրտը: Մենակ ժամերին նա անձնատուր էր լինում մերամազնութեան, երևապայութեամբ վերջիչում էր իր անցեալի ուրախ օրերը ու ապրում նրանց քաղցրութեամբ: Ի դժբախտութիւն նրանց ընտանիքի՝ նա զաւակ չէր ծնում, և այս հանդամանքն աւելի ծանրացնում էր նրա հոգեկան վիճակը:

Տիկին Լուսինն սկզբում զգուշութեամբ հետևում էր Սուրէն, Բակունցին՝ և ուրախանում նրա յաջողութիւններով: Երբ «Լալազարը» լոյս տեսաւ, նա զնեց, մի քանի անգամ կարգաց և պահեց այդ գիրքն՝ իբրև մի թանկագին յիշատակ երջանիկ անցեալի: Ապա՝ Սուրէն Բակունցն անյայտացաւ, և տիկինը մի քտնի տաքի ոչ մի տեղեկութիւն չունէր նրա մասին: Յետոյ՝ Կոմիտաս վարդապետի հոչակը տարածեց: Մի կապած մտաւ տիկնոջ սիրտը, և նա զգուշութեամբ ստուգեց և իմացաւ, որ այդ անւանի վարդապետը Սուրէնն է: Այս փաստը աւելի տխրեցրեց տիկնոջը և հոգեկան տանջանքներ պատճառեց նրան, որովհետև հասկացաւ, որ իր պատնառով է երկրապարտ ու տաղանդաւոր տղան սևացրել կեանքն ու քաշել անապատ: Տիկինը ձեռք բերեց Կոմիտաս վարդապետի բոլոր երկերը, խնամքով հաւաքեց նրա մասին գրած բոլոր յօդածները և մեծ ուշադրութեամբ կարդաց մի քանի անգամ: Այնուհետև յիշողութիւնները խոտովում էին նրա հոգին, բայց նա սանձահարում էր իր զգացմունքները, բարձր պահում արտաքին վայելչութիւնը,

որ մի երկրորդ տղամարդու դժբախտութեան արատնաւ չգտնայ:

Կոմիտաս վարդապետը մի բնագործակ յօդած գրեց Կալիգուսայի Շակունիալայի մասին: Ընդ յօդած չէր, այլ հուր յոյզերի մի ամբողջ երեսածք: Շակունիալայի աստամային սիրուն միախառնում էին հեղինակի բոցոտ զգացմունքները: Մեծապատուիւն չէր այդ, այլ մի վեհ շեքրողեան՝ ձօնւած սիրոյ կախարդ Կալիգուսային, որն իր հզօր դրշով Հիմալայեան բարձունքների շափ մի վեճ արձան է կերտել անմահ սիրոյն՝ մարդու հոգու միակ աստամային զգացմունքին՝ նախած: Տիկին Լուսինը ձեռք բերեց և այդ գրածքը, կարգաց և դգոյ, որ անապատի մուշկ նամարներն ու կիսախաւար խոյն անդամ չեն մեղցրել Սուրէնի ոգին: Տիկինը մոտմում էր ինչ գնով էլ որ լինի, ևս պիտի նրան տեսնեմ. նա մենաստանի խաղաղութեան միջից անգամ երգե՛ն է զգում մարդկանց հոգիները: Եւս ծնած է մարդկանց սրտերին հրամայելու համար, հաւեօջի համար, իսկ ես նրան վանքն եմ ուղարկել, որ ազօթի: Հասարակութեան զարդն ու պատկը պիտի լինի նա՝ չըջապատում երկրպագուների բազմութեամբ, իսկ նա սև վեղար է ծածկել, ապաշխարողի խաչը ձգել վիզը և փակել ձգնարտնաւ: Ինչո՞ւ, որ յանցանքի համար:

Եւ տիկին Կարազեանը զնոյց վանքը՝ Վաղայ սուրբ խաչի կիւրակին էր: Երկար ճանապարհ զնայ նա՝ մօր ու եղբոր ընկերակցութեամբ: Կայաբանեց մինչև վանքը նրանք ընթացան սեպհաւան կառքով, որին լծւած էին երկու սև նժույզ-

ներ: Տիկին Աղաբեանն արդէն պատահել էր: Աստուծոյ իրազի նման էր յիշում և գտածը հագեկան գնդանիքն էլ շարժէր: Վանքը գնալուն նա ուխտագնացութեան նշանակութիւնն էր տալիս: մանաւանդ որ նրան յայտնի էին գտած-հայեացքները: Լուսիկը դեռ գեղատաի հասակից ենթակազ էր կրօնական խորհրդածութիւններէ: Մայրն ուրախ էր և յաճախ կրկնում էր թէ ամեն մի աւաքինի կին պիտի կրօնաւէր ու ոգորմամբ լինէ: Վանքն արդէն ազատարար էր, մեծ քողարկներում տպւած, բաւականութեամբ ձանձրացած մի երիտասարդ, որի հոգին կտրուած, բայց երկնքի տակ խաղաղ բնութեան գրկում հանգստանում էր: Միայն տիկին Լուսիկն էր անհանգիստ: Նա շտապում էր, որ շուտ հասնի:

Երբ կտաքը կանգ առաւ վանքի մեծ դռներէն առաջ, նրանց գիմաց բաղնից զլիւնների մի հրապալական ծով: Ընդարձակ բակը լիքն էր բազմահազար մարդկանցով, որոնք տարբեր գոտակարգերից էին, տարբեր տարազներ ունէին և խօսում էին տարբեր լարբաններով: Մի շարքիցնեան ժխոր էր այց և անասելի հարսանքոց էր բարձրացրել: Նրանք զմարտութեամբ ճեղքեցին ամբողջ ու մասն եկեղեցի, ուր ոչ ոք ծանր էր ու խեղդող մարդկային շունչը միացել էր մեղրամոմի ճենձերոցների հետ: Անտանելի շոգ էր և շտապը չէին կարողանում դիմանալ: Նրանք կանգ առան առաջին սեան առաջ: Տիկին Աղաբեանը Առաւածամօր պատկերի առաջ շարեց իր հետ բերած թանկագին մոմերը:

Նպիրների քառաձայն խումբը երգում էր

«Մայր—սուրբ, որի խորհրդատու միմանջները, միախառնելով քաջայնների խշնոցների, լուսնաւաների համաշառի շխոյնների և զանդերի՝ ներդաշնակ զօղանջների հետ, կրօնական միտակ յոյզներ էին ծնեցնում հաւատարմութեան որսերում: Ոմանք փրփեւանդութեամբ երեսներն էին խաշնոցում և բազկատարած երկնքի սպրմութիւնն ազդուում: Մի պատու կին լաց էր լինում ու կուրծքը ծեծում, մի ուրիշը երեսը քնում էր պատին: Նպիրներից յետոյ երգում էին սարկուսացիները՝ դուռնուր տալով, շապկիներ հագած, ապա տիրում էր հանգիստուր լուսնին, և պատարագիչը բարձր ձայնով, հատիկ—հատիկ՝ ասուցանում էր մաղթանքները:

Հենց որ պատարագիչը ձայնը տիկին Լուսիկին հասաւ, նրա մարմինը ցնցեց: Նա է, մտածեց տիկինը, այն, նա, Աստուծոյ խնդիրն ունեւորը զօղողուց էին, իսկ սիրան արազ բարախում էր: Ամեն անգամ, երբ պատարագիչն սկսում էր աղօթքը, Լուսիկը լցում էր զգացմունքներով, և արցունքները խեղդում էին նրան:

—Մայրիկ, դու այտուկ կոնց, Վանքն, կանգնիր մայրիկի մօտ, ես առաջ եմ գնում, որ երգեցողութիւնը լուսնի, ինչ լուսնի երգում, ինչ հրաշալի ձայն է լուսնի:

Եւ նա ուժով մտաւ ժողովրդի մէջ: Ոմանք զմարտութեամբ էին ձանադարձ տալիս, ոմանք, տեսնելով նրա շքեղ հագուստները, դժարազարդ իրերը, մի կողմ էին քաշում, որ նա անցնի, ոմանք էլ նրա զեղեցկութեան առաջ էին բնկրծում: Տիկին Լուսիկն, առանց շրջադատի վրայ

ուշք դարձնելու, շարժարեւով, արխն—քրախնք
ձառած անցաւ ամբոխի միջից և կանոց առաւ
կարմիր մանուկով ծածկեամբ երկաթեայ փոնդա-
կապառի առաջ, դպիրներն կողքին: Եւ ինչ էին
կրգում, աչ ևս արկինը չէր հասկանում, նրա
ախանջներում մի միայն մի ձայն էր հնչում, մի
ձայն, որ թափանցում էր տիկնոջ հոգու խորքե-
րը և այնտեղ շարունակին տալիս մեռած կարծւած
մտքերի և զրացմունքների...

Այն, պատարագիչը կոմիտաս վարդապետն
էր: Վանանայրը կարգադրել էր, որ փոնքի մեծ
տխտի օրը իր համբաւաւոր միաբանք պատարա-
գիւ երբ մի շարաթ առաջ վանանայրը կանչեց
նրան և յայտնեց իր կամքը, հայր կոմիտասը
հնազանդեց՝ առանց դիմագրելու: Ապա փոնա-
հայրը պատահեց՝ մի իմաստաւոր քարոզ խոսել,
և վարդապետը գլխով հնազանդութեան նշան
արաւ ու քուրս եկաւ, բայց իր հոգում նա դիմ-
քոն էր աչկ կարգադրութիւնից:

Վատարապն աւարտեց: Վատարագիչը, ու-
կեփայլ ու աննազարդ սաղաւարտը գլխին, թան-
կապին զգեստաւորութեամբ պննւած իջաւ քե-
մից և մօտեցաւ ժողովրդին: Դպիրները պրեկին:
Վանականների սև շարքերը ձգեցին եկեղեցու
երկու զատում: Հանդիսաւոր լուսեթիւն արեց:

—Սիրեցեք միմիանց, որովհետև Աստուած
սէր է,—սեփին ու ներշնչով ձայնով ասաց քու-
րագիչը: շարժելով ձեռքի ոսկէ խաչը: Ապա նա
պատկերաւոր ոճով նկարեց քրիստոնէական սիրոյ
դադափարը: Պօսում էր ազգու, ոգևորւած, ուսած-
ները հիմնաւորում էր համոզեցուցիչ օրինակնե-

րով, որ պատմում և խօսքի ընթացքին էր կցում
մեծ վարպետութեամբ...

Լուսիկը հմայած նրան էր նայում: Այդ
Սուրենն էր, նրա զէմքը փոխել էր, կաշին օպի-
տակել, քնքշացել, աչքերը նոյնն էին՝ վարժուած,
շարժուն, հայեացքն, ըստ հոյն, զգուշ էր, խու-
սափող, միայն միտքն էր երկարել, ու թեյ-
թել միրուքը, որի մէջ մէկ-մէկ սպիտակ մագնի-
էին նշմարում: Տիկինը հաճելի րապիններ էր ապ-
րում, հաճելի ու վշտաւ, նրան պատել էր մի
հանգստացնող տրամադրութիւն: Ամենքը ժող-
տում էին, և կնտրուկը բուրում էր անուշահոտ-
թեամբ...

Տիկին Լուսիկը զուրս էր եկել մարդկանց
շարքից և, մի քանի քայլ առաջանալով, մեծա-
կանգնել էր գորգի վրայ, հենց քարոզչոյի դիմաց:
Յանկարծ պատարագչի հայեացքը կանգ առաւ
տիկնոյ վրայ: Մի վայրկեան նա հայեց ուշադիր
աչքերով, մի վայրկեան քարոզն ընդհատեց: Մի
փոքրիկ ախիք երժացուէ շարժեց նրա սրտի մի
խուլ անկիւնում, ապա ալիքները բաղձացան,
իրար զարնեցին, և նրա գլխում մտքերը խառ-
նեցին, պատկերները փոխեցին... Ժողովուրդը
նկատեց նրա աչքայմունքը, մի ինչ որ շուտ
բարձրացաւ, փոփոցները շատացան, մի վարդա-
պետ մօտեցաւ քարոզչին, որը դադարեց խոսե-
լուց, վարանաւ հայեացք զցեց շուրջը, շուտ եկաւ
և գնաց: Վանականները առաջ եկան և երկու
շարքով համբայ բաց արին ժողովրդի մէջ: Զա-
ռամեալ վանահայրը խաղաղ ու հանգիստ զեմ-
քով, ծանր ու անմրդով քայլերով, խաչակնքելով

անկողնու շարքերի միջով՝ հուսակրօնները խոնարհ-
եցին նրա առաջ՝ երկիւղած պատկառանքով՝
եկեղեցին բիշ-բիշ դառարկեց:

VIII

Երջմբերի խեղճ քերոյշ է ու մեղուշ, հուր
վերջաբայն՝ ալ-ծիրանի. օդը ջինջ ու թափան-
ցիկ է Կեանքին այնքան զեղանիստ են, և ձեռն
զօտներն այնքան հոգաարութեամբ են զրկում
բարձուքները, որ մարդ գիտելիս նորօրէն վըշ-
տաւում է: Անտառում ծառերը մերկ են ու տխուր
կանաչները խեղճ ու դալուկ, բայց մարդ այն-
քան լաւ է զգում այնտեղ, այնքան լաւ, որ մո-
ռանում է աշխարհն ու թախծառում, մշտա-
խնդումը ամենազնիւ յոյսն է մարդու, նա խոր է
և անտարում է ծնում, աշխարհ, երբ երկինքը
չափազանց կապօշտ է, և ծմակներն՝ տեղի քան
անուշ: Անտառում սկսեց իմ վերածնութիւնը,
ծառերի արանքից նոր հորիզոններ եմ նշմարում,
նոր խոշանքներ եմ զգում իմ մէջ...

Այսպէս սկսեց իր նոր երկը Կամիառա մար-
դապետը, երբ տիկին վարդապետից մի նամակ
ստացաւ Տիկինը գրում էր. «Տարիներով կարօտս
ամբարած՝ եկայ ձեզ տիանիստ, եկայ ճիշտաւոր
գմբէթների տակ թողութիւն խնդրելու, ձեզնից
ներումն հայցելու: Դուք սկսեցիք ձեր մասնադ
կեանքը, ես նետուցի փարթամութեան ծովը: Ես
ուսերիս վրայ զգում եմ ձեր անէծքի ծանրու-
թիւնը: Հէնց որ աչքերս ուղղեցի ձեր դէմքին,

Հէնց որ սկսեցիս հասնու ձեր ծայր, դիմացիս սր-
յանցաւոր եմ և արժանի չեմ ներմուշ: Թող ձեր
անէծքը փաթաթել իմ սաքներու կրօնական վնաս
խոհերն ու գիտնականի յատակ միտքը ձեր հոգու
մէջ՝ անգարութիւն են հաւատակ, բայց հաւա-
րութեամբ եմ ամենազ մաքերի՝ մէջ. ես ձեզ
չեմ մոռացել, միշտ ապրել եմ մեր սիրոյ՝ յաջո-
ղութիւններով, բայց կրկին շնոր ինդրութեւ իրա-
ւանք չաւնեմ, շատ ուշ է: Եթէ հնար լինէր ի չեք
գարձնել անցեալն և սկսել այնտեղից, երբ դուք
զգրոցն աւարտեցիք, երբ դուք մի նամակստ
պատանի էիք, երբ դուք իմ անգործ Սաքինն
էիք, սակայն յետ սաւառներն անհնար է, ե ինձ
մնում է խնարհել ձեռնապարստ առաջ... Ո՛հ,
եթէ հնար լինէր յետ գտնալ, յետ գտնալ ու
նորից սկսել, ածաւածաւ երեկոյից...»

Երբ Կամիառա վարդապետը կարգաց նամա-
կը, վերջիւնց եկեղեցում հանդիպելը, ամբողջ աշ-
խարհը փոխեց նրա համար, աշխարհի ու անա-
պատի կեանք ընդարձեց նրա մէջ: Մէկն ասում
էր, մոռացել է Կոստիկին, մի անգամ որ վանքս ես
մտել, այնտեղ էլ պիտի մեռնեմ, ուղից ես մտա-
ծել, թէ սխալ, այդ միտնային է: Ամօթ ու փայ-
տաւակութիւն կը լինի, եթէ թողնեմ ու գնալու
Հանգրժան արտիկ կրակը և շարունակիք աշխա-
տանքների՝ առանձնաւորով մեծաւորի հցում...
Միտք բողբում էր. Ո՛հ, լսիր աշխարհի կոչին,
ինքդ էլ գիտեմ, որ աստիներով խաբել ես մարդ-
կանց, սխալի կեանք գտնաւն էլ անաքիտութիւն
է: Ոչնչադրու անցեալը և սկսիր ածաւածաւ երե-
կոյից, աշխարհում անկարելի ոչինչ չկայ... Մի:

դաշխակգլխի,—ասում էր տնտեսաւոր ձայնը,—
տընել հս, գրքեր եւ գրել, յայտնի անուն ունենա-
ւածքը, քո փառքը կապում է այս փառքի հետ,
մի դաւաճանի նրան, մի լսի սատանայի ձայնին,
մի կախարդի կնոջ սիրով, կինը սատանայի
անոթն է, նա է խորտակում բոլոր մեծ ծրագիր-
ները, նա է պղծում բոլոր մեծ նոգիները...

Մի քանի օր շարունակում էր մրցութիւնը,
և Կոմիտաս վարդապետը կանգնած էր ծանր
փորձութեան առաջ: Հարցը լուծուեց անտառում,
տշնան երկկոյին: Երբեք մէջ, հսկայ ու խոր-
հրդաւոր լուծեան մէջ, երբ մարդու նոգին
յունւում է երկունքով: Նա քայլում էր ծառերի
շարքերի միջով, իսկ մշուշը կամաց—կամաց պա-
տում էր գետինը, լեռները թաղում էին խաւա-
րի ծովում, երկինքն էլ աստղազարդ սփռոցով:
Անտառից եկաւ խուշը և սկսեց գրել Վերածնու-
թիւնը:

—...Այսպէս եւ վերածննդի եւ այժմ Սու-
րեն Բակունցն եւ և պատկանում եւ աշխարհին,
որն իր գիրկը բացած կանչում է ինձ: Հեռանա-
լուց առաջ՝ գիմում եմ Ձեզ, ազնիւ վանահայր,
Իուք սիրել ու նովանաւորել էք ինձ և անշուշտ
չէիք կամենալ, որ ես խաբէի մարդկանց: Եւ
կարծում էի, որ աշխարհը վատ է և ինձ տան-
ջելու է անգաղար, ուստի փախալ անապատ՝
հանգստութիւն գտնելու: Սխալւած էի, եւ կապ-
ւած եմ աշխարհի հետ անքակտելիօրէն, եւ սիրում
եմ այն ամենը, ինչ գեղեցիկ է աշխարհում, չեմ
թաղցնում, սիրում եմ և մի գեղեցիկ կնոջ: Նա է

ինձ անապատի նետել, այժմ էլ կանչում է ինձ՝
շարունակելու ընդհատած կեանքը: Եւ գնում եմ,
իսկ Իուք մնալ բարեւ, ամեն մարդ իր ճանա-
պարհով: Մնալ բարեւ և Իուք, միաբանակիցներ,
եղբայրութիւն էք արել ինձ, հազար անգամ շնոր-
հակալ եմ ամեն մի քաղցր խօսքի համար: Եւ
դու մնալ բարեւ, իմ մտալի կաղաքան, իմ մըր-
մունջների լուռ վկայ, մնալ բարեւ և դուք իմ
գրքեր, իմ անդաւաճան ընկերներ, շնորհակալ եմ,
որ վատ պահեցիք սրտիս կրակը, դուք վանքին
էիք և կը մնաք այստեղ, իսկ դու Շակունթալա,
յնկերակցի ինձ, դու բաց արիր աչքերս: Փառք
քեզ, կալիդասա, հեռաւոր Հնդկաստանից, հին-
հին դարերի խորքերից ճանապարհ ցոյց տու-
ի՜նձ: Վերջին խօսքն եմ գրում: Այս վայրկեանից
եւ աշխարհին եմ, Անապատը մեռաւ ինձ հա-
մար: —

Եւ նա հանեց իր սև սքեմը, հագաւ աշ-
խարհիկ զգեստներ, ձեռնափայտը վերցրեց ու
դուրս եկաւ վանքի հաստորմ պարիսպներից:
Բազաք տանող խնուղին փուռեց նրա առաջ,
ցուրտ ու դռնեկան օդը զովացրեց նրա բոլորը-
ւած հակաւոր, իսկ շատագունեղ արշալոյսը ող-
ջունեց նրա վերածնութիւնը:

ԸՆԿԵՐՈՋՍ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԻՑ

ԵՓԵՍ ՅԻԿՆԵՐԵՆԻ ՅՈՐԺՈՐԴԱՆ

Այսօր ուսումնաւորութեան և եկեղեցւոյ քարձր կրթութեան չեմ գնալու, ուսուցիչ եմ լինելու: Անաւ բարեւ, նստարան, եր այժմ ուղտն մարդ եմ: Մի քանի ամսից յետոյ գտարան կրման եւ իբրեւ ուսուցանող, ոչ ոչակերտ, այլ ուսուցանող: Ինչ քաղցր է այն մարդը, թէ պիտի ծառայեմ լատիշ ու յատկապէս իտալացիներու պարծին:

Այսօր երկար գրանցեցի քաղաքի այլ ու մի: Մարդիկ այլ կերպ էին երեսմ ինձ. քան մինչեւ այժմ էին: Արեւի անգամ կատարեցին Բանիշը՝ մեր սուսաց լիզի ուսուցիչը, այսօր մի սուսացին տեսակ բարեկեցի նա պիտակը սովորականից շատ ցածրացրեց, ձեռքն աւելի փոխելու մեկնեց և ժգտաց: Անշուշտ պիտի էր, որ պատահու հետ չէր խօսում, որ ես այլ եւ ոչակերտ չեմ: այլ անկախ ժարդ: Եւստիպիոսներն էլ աւելի քաղցր էր հնչում սկանջիս, իսկ չրջապատողներն, կարծես, աւելի էին ուշադիր գէպի ինձ:

Աղջիկներն ինչ հետաքրքիր էին. կոսես, սպիտակ թիթեանիկներ լինէին: Այժմ էլ, նրանց յիշելիս, սիրտս աշխուշ քաղցր է բարստում. աշխուշն անուշ, որ, կարծես, զոհաբերիչ անձրի է թափում նրա վրայ: Ա՛խ, ինչ լու է, ինչ մե-

զուշ է այս զգացումը: Դեռ նոր եմ ոտքս կեանքի շէմքին դրել, և նա արդէն հրապուրում է ինձ: Ինչքան երջանիկ կը լինեմ, որ միշտ այսպէս բարտաւոր օրեր ապրեմ:

Մի ամսից աւելի է, որ գիւղումն եմ: Աւարտական քննութիւններէց յետոյ հայրենի գիւղն ուղղակի եղեմական դրախտ է, մանաւանդ որ քաղաքի ազմուկն այստեղ չկայ: Օրերով Մալիա-ում եմ ալիքներում ու ձորերում: Բնութիւնն ինձ խելքահան է անում, կարում տանից ու աշխարհից: Թէեւ զրքեր շատ ունեմ, լայց կարգաւու ժամանակ չունեմ: Բուսոյի էմիլը, ահա հինգ օր է, կիսատ ընկած է սեղանիս վրայ, մի գլուխ հաղիւ եմ կարդացել: Թուեմ է, որ բնութիւնն աւելի է սովորեցնում, քան զրքերը: Գիրքը մարդու միտքն է որոնում, իսկ զգացմունքներն աղնւաջնակու գործում, կասկածում եմ, որ նա բնութեանը համար:

Աւելի գեղեցիկ բան, քան մեր սարի վերջաւոյսը, քան աստեղազարդ երկինքը գետակի ափին, քան աղբիւրը վազող աղջիկները, ինչ կայ աշխարհում: Գեղեցիկութիւնը կեանքի ամենափայլուն աստղն է. նա յոգնածին ու յուսահատածին նոր կեանքի է կանչում, նրանց առաջ նոր ուղիներ բացում. նա չի թողնում, որ մարդու հոգին ճահնայ, ոյժ, տիւն և ապրելու տենչ է ներշնչում:

Գիշերները քնել չեմ կարողանում, ձորի խըշշոցը ինձ գուրս է քաշում տանից: Ես նստում եմ մեծ ժայռի վրէին ու գետին նայում: Ինչ լաւ

մտքեր են անցնում գլխովս այդ ժամին: Հաւատացէք, մարդու մէջ ի բնէ չար մտքեր քիչ կան, երբ ես մենակ եմ լինում, ինքս ինձ հետ, ամենեւին չար բաներ չեմ մտածում:

Գիւղական այս խուլ անկիւնում էլ կեանք կայ, այն էլ դուրեկան կեանք: Երբեմն արեամուտին օդն այնքան պայծառ է լինում, որ թւում է, թէ օդ չկայ: Այդպիսի խաղաղ ժամին յանկարծակի զօղանջում են շինական եկեղեցու զանգերը: Թւում է, որ նրանք հնչում են հուռից, շատ հեռից և հոգուս ինչ որ անորոշ աւետիք են տալիս: Ես ինչ որ անհասկանալի բան եմ որոնում: Այսպիսի ժամին ես փախչում եմ գիւղից, հեռանում մարդկանցից և նստում բարձր ժայռի վրայ, նայում ջրվէժին, նրա փռացող ջրին: Իմ հոգում էլ ջրվէժ կայ, իմ զգացմունքներն էլ են գիւղանում, փռված են թափում փրփրալէն, ապա սրտիս խորքում միանում ու հոսուն գետ կադմում: Ես ականջ եմ դնում գետի ձայնին, լսում եմ նաեւ իմ սրտի մրմունջը և տխրում եմ, ինչու, չեմ հասկանում:

Ես ուսուցիչ եմ: Ահա մի քանի օր է, որ ուսուցիչ եմ: Առաջին դասին սիրտս սաստիկ բաբախում էր, մանաւանդ զանգից առաջ: Երբ դասն սկսուեց, շփոթւում էի: Մանուկները հետաքրքիր աչքերով ինձ էին նայում: Ո՛րքան կեանք և մաքրութիւն կայ նրանց աչքերում. երկու օրից յետոյ ամեն ինչ անցաւ: Ես այժմ չեմ շփոթւում և կարծում եմ, որ տարիներ շարունակ ուսուցիչ եմ եղել:

Պաշտօնավայրս թուրքական գիւղ է: Հայեր էլ կան: Բայց քիչ են: Ժողովուրդը հարուստ է Երևում, կան մի քանի գեղեցիկ տներ, որոնք պատկանում են ազնւականներին: Սրանք մեծ մասամբ հարուստ կալածատէրեր են: Փողոցները սոսկալի կեղտոտ են: Մենք կովկասցիներս դեռ շատ հեռու ենք գեղեցիկ նիստ ու կացից և քաղաքակիրթ ապրուստից: Իմ մասին այժմ քիչ եմ մտածում, տարած եմ զպրօցի գործով, թուրք մանուկներին լուսաւորելու առաքելութեամբ . . .

Ասումս իմ, ես արդէն ձանձրանում եմ: Այս անշուշտ մենակութիւնից է: Ես մենակ ապրել չեմ սիրում: Եթէ այսպէս շարունակելի, իրօք որ ձանձրոյթը ներս կը սողայ իմ սիրտը: Գիւղում, համարեա, ինտելիգենտ մարդ չկայ: Աղաները կը թուած որդիներ ունեն, բայց նրանք քաղաքներում են, սովորում են, կամ պաշտօն ունեն այնտեղ: Իմ աւագ-ուսուցիչը մի ուսուցիչ, համար, բայց ամբողջ օրն զբաղուած է իր ընտանիքով, երեսաների խնամքով ու հոգսերով: Միւս պաշտօնակիցս մի երիտասարդ թուրք է: Սա էլ առանձին մտերմութիւն չէ ցոյց տալիս, սովորական քաղաքավարի բարեկից բացի, ուրիշ ոչ մի խօսք չի թրջում հետս: Ինչո՞ւ, չեմ իմանում: Ասեմք դասերից յետոյ նրա երեսը չենք տեսնում, որովհետեւ գիւղումս է ապրում: Մենակ կրօնուսոյց մոլլան է ծիծաղաշարժ առականեր պատմում, բայց հօ զբանով չեմ բաւականանալ: Միխթարանքս աշակերտներս են, նրանք էլ դասից յետոյ զպրօցում չեն:

Գլուղի կետրոնում մի ընդարձակ այգի կայ, որ, համարեա, դատարկ է լինում: Ծերունիներն են միայն ճաշայ շոգերին ծառերի ստեղծում հանգստանում: Ծառերը սաղարթախիտ են, մեծ մասամբ ընկուզենի ու թեղի: Մենակութեան ժամերին գնում եմ այդ այգին: Այսուհետև միշտ այդպէս եմ անելու: Ամեն օր կը գնամ, թոչունների երգերին ականջ կը գնեմ, ծառերից ձիւղեր կը կտրեմ և լայն տերեւներից պտակ կը հիւսեմ: Միթէ այս դեղեցիկ պարապմունք չի:

Բաւական ժամանակ է, որ յուշատետրումս ոչինչ չեմ գրել: Կեանքս այնքան միակերպ է անցնում, որ գրելու բան չկայ. դաս, դանդ, միջոց, կրկին դաս, ապա ճաշ ու մենակ դրօսանք: Ամեն օր միևնոյնը: Չանձրոյթս փարատելու համար ամեն օր գնում եմ այգին ու նստում մի քարի վրայ: մանկութեանս ժամանակ, մեր գիւղում սիրում էի տերեւներ քաղել, նրանց քնքոյշ մասերը նևարդերի արանքից հանել, կամ, ինչպէս ասում են մեր գիւղերում, ձուլը շինել: Երբեմն էլ ձախ ձևերիս ցուցամատի ու բութի ծայրերն իրար էի մօտեցնում, մի տեսակ օղակ շինում, մի լայն տերեւ դնում նրա վրայ և աջ ամուլ ամուր հարւածում: Տերեւ յանկարծակի պատուում էր և բարձր ձայն հանում: Այդ ինձ զարձացնում էր և գրգռում՝ բաղմաթիւ անգամ կրկնել նոյն փորձը: Այժմ հին զարձութիւնը վերսկսել եմ, և այդ կատարում եմ նոյնքան անմեղ հաճոյքովս որքան և այն ժամանակ. սրանից տասը տարի առաջ:

Ես կատարեալ մանուկ եմ: Երբեմն ինքս ինձ ասում եմ. այս երեխայական արարք է, ինձ վայել չէ: Բայց այս միտքն իսկոյն անցնում է: Մանուկները ոչ յիմար են և ոչ վատ, նրանք և խելօք են և անմեղ, ուրեմն ամենեւին էլ յանցանք չեմ դրժում, որ զարձանում եմ նրանց ձեռք:

Այգու դիմաց, մի քանի քայլ միայն հեռու, բարձրանում է մեր տունը, որ երկյարկանի է ու բաւական գեղեցիկ: Նոյնիսկ կարելի է մաւրիդանական ճաշակի գծեր գտնել նրա պատուհանների ձևի մէջ: Ասում են, որ այդ մի շատ հարուստ բէկի է, սակայն, կարծես, այնտեղ մարդ չի ապրում: Այդ բնակարանում մշտական խաղաղութիւն է իշխում, ոչ ներս ու դուրս անող կայ և ոչ էլ դռների կամ պատուհանների առաջ կանգնող: Մուտքի գուռն էլ միշտ ծածկւած է, և բակը բարձր պարիսպով պատած:

Չանձրոյթս փախաւ ինձանից: Հոգումս մի նոր զլապմունք է ծնուել:

Կրկին նստած էի ծառի տակին և շարունակում էի ընկուզենու տերեւների ձայնով զարձանալ: Յանկարծ բէկի տան երկրորդ յարկի պատուհաններից մէկը բացւեց: Աչքերս վեր բարձրացրի: Մի աղջիկ, լուսամուտի առաջ կանգնած, ինձ էր նայում: Նրա աչքերը կրակոտ էին, խոշոր, սև, նրա հայեացքը սիրտ թափանցող էր ու հողի որսացող: Ես յափշտակեցի: Աւելի քան հինգ րոպէ նայեց, ապա ժպտաց իր ալ շրթունքներով

և հեռացաւ պատուհանից: Սիրտս կամացուկ ճմլւեաց: Դէ նրա աչքերը դեկերին էլ կարող էին խենթացնել: Նստեցի ու սկսեցի մտածել: Ի՞նչու այդպէս եղաւ: Ես մոռացայ ամին ինչ, և տերեւները, որոնք ընկած էին ոտքերիս տակ՝ կտրուած ու տխուր, և թռչուններին, որոնք չէին էլ նայել գեղեցկուհուն, ուստի և անհող ծլլլում էին ճիւղերի արանքներին, և փողոցով անցնող խեղճ զիւղացուն, որ ծանր տնքում էր բեռան տակ, իսկ քրտինքը կաթիլ - կաթիլ գլորւում էր նրա երեսից: Այդ բոլորը ես տեսնում էի, բայց չէի հասկանում, թէ ինչ էր կատարւում շուրջս ...

Թէ այդտեղ որքան նստեցի, չեմ յիշում: Յետոյ եկայ տուն: Ես սկսեցի մտածել: Գուցէ այս մի պատահմունք էր, մի ցնորք. մոլորութիւն, երազ: Ես ի՞նչու եմ տասնվեցամեայ աշակերտի պէս տարւում կնոջ առաջին հայեացքից և խենթանում առաջին ժպտից: Ամօթ է, ամօթ, ես հասած մարդ եմ, ես արդէն քսան տարեկան ուսուցիչ եմ և աւարտել եմ Ուսուցչական սեմինարիան: Սակայն երբ մութն ընկաւ, առանց լամպը վառելու նստեցի մութ սենեակում, պատուհանի առաջ և սկսեցի դուրս նայել: Լուսնեակ գիշեր էր, երկինքը պատած էր նոսր ու ցրիւ ամպերով, որոնք արծաթի գոյն էին ստացել: Լուսինը մերթամպերի արանքից իր գէմքն էր ցոյց տալիս, մերթ թափւում նրանց յետեւ: Պատուհանիս առաջ բարձրանում են երկու երկար ու հարատւ բարդէնի: Այդ գիշեր նրանք աւելի քան վե՛ս էին և, կարծես, ծաղրում էին ինձ, որ մտել եմ խաւար սենեակը և վախենում եմ դուրս գալ: Երբեմն

մի բարակ քամի էր անցնում, բնութեան մի շունչ: Բարդէնիները մեղմիկ շարժում էին իրենց պոլսնները, և տերեւները կամացուկ փախում էին իրար ականջի ու լուում: Անշուշտ նրանք ինձ էին բամբասում: Ես մէկ տխրում էի, մէկ էլ իմ հոգում արեւ էր ծագում, և ես յիշում էի այն սև աչիրը ...

Հետեւալ օրը դասի գնացի: Անհամբերութիւնից սիրտս տրաքում էր, բոլէնները ժամեր էին թւում, ժամերը՝ օրեր: Երբ դասերը վերջացան, չճաշեցի, ուղղակի այգի գիմեցի: Նստեցի նոյն քարի վրայ, տերեւներ քաղեցի և սկսեցի նոյն խաղը, բայց այս անգամ ուրիշ նպատակով: Ասուած իմ, սխալած չէի: Պատուհանը բացեց, նա դուրս հանեց իր գլուխը: Սև մազերը թափւեցին ուսերի վրայ և ապա քարշ ընկան: Ի՞նչպիսի հաճոյք էի զգում, նկարագրել չեմ կարող: Ես, ուղղակի, ջերմում էի ինչ որ անբարոյների տենդից: Իսկ և իսկ արեւ էր փալլում իմ հոգում, սիրոյ կարմիր արեւ ... Բայց նա շտապով գնաց, փակեց պատուհանն ու անյայտացաւ փութիւտ ու կասկածոտ շարժումներով ...

Ինձ բռնեց կարօտի մի ուժգին տենչ: Ես այժմ էլ լցւած եմ այդ կարօտով, նա շատ խորն է թափանցել իմ մէջ: Թւում է, որ ես նրա միջոցով պիտի բարձրանամ գէպի բացարձակ բարձրն ու ամենից գեղեցիկը: Ես ցանկանում եմ մոռանալ ամենին, մոռանալ ամեն ինչ և միշտ կարօտել ու գեղեցկի մի մասնիկը լինել ...

Այժմ ես ամեն օր գնում եմ այգի և տալիս եմ սովորական աղղանշանը: Ամեն օր բացւում է պատուհանը, նա յայտնւում է և ինձ ժպտում

Անահտի հայեացքով, Աստղիկ աչիւրով: Ամեն օր իմ հոգում էլ ծագում է սիրոյ արփին, և ես լքում եմ կարօտով, անհուն կարօտով ... Ա՛խ, ինչ լաւ է այսպէս, ի՜նչ երջանիկ եմ ես ...

Զէ, այսպէս շարունակել անկարելի է: Օրա-
կան մի ժպիտ, մի անուշ հայեացք բաւական չեն
ձարաւս յագեցնելու համար: Ես ուզում եմ մօ-
տենալ նրան, նայել նրա աչքերի բիւրերին և դնել
դէմքի խաղերը, դեռ աւելին, ես կամենում եմ
փախաթել ձեռքերս նրա պարանոցով, նրա գլու-
խը դնել իմ կրծքին և աչքերս յառել նրա աչքե-
րին ...

Երբեմն բռնում եմ մի խոնթ ցանկութեամբ:
Մի ներքին ոյժ ինձ դրդում է, թէ գնա, բաց այդ
տան մշտապէս փակուած դուռը, վեր բարձրա-
ցիր, դուր նրան, չօքիր նրա առաջ և ասա. քեզ
սիրում եմ: Բայց այս քիչ է, ես ուզում եմ եթէր
դառնալ, որ երբ դու օդ շնչես, նրա հետ միտ-
նամ քո հոգուն: Ուրիշ յանդուգն մտքեր էլ են
ծնւում իմ մէջ: Ես ուզում եմ զիշերայ ահաւոր
ժամին սպառազինւած մտնել նրա օթեանը, խլել
նրան այն ոյժերից, որոնք այնտեղ կաշկանդում
են նրան, տանել սէզ լեռները, արծաի բունը,
հղնիկի այրը: Այնտեղ յստակ լճերի ափերին մենք
կը խաղանք սարի ծաղիկների, վայրի բաղերի ու
ցոլուն աստղերի հետ ... Աւազ այդ մտքերը զործ
չեն դառնում: Թւում է, որ այդ նրա համար մի
վտանգաւոր քայլ է, գուցէ նա կը վշտանայ: Եթէ
նա յանկարծակի տխրի, սպիտակ ճակատը կ'ընդո-
տի, յօնքերը կ'իտի, ես չեմ դիմանալ, ես կը պայ-

թեմ վշտից. ես ցանկանում եմ, որ նա միշտ ժպ-
տայ, որովհետեւ նրա ժպիտը ինձ հարբեցնում է,
անա թէ ինչ ...

Ուժերս խորտակեցին, կեանքը ծանր է,
ծանր: Թախծն սպաննական է դառնում, որով-
հետեւ մի նոր վերք ստացայ: Մի անգամ տեսայ
խակաւան սէրը, որովհետեւ համբուրեցի: Համբոյրը
սրտի բորբոքին է: Երջանկութիւնը մի անգամ
ժպտաց ու հրաժեշտ տուց: Ահա ինչպէս պատա-
հեց այդ:

Արկին այդումն էի: Նա դարձեալ բաց արեց
պատուհանը, բայց այս անգամ մտադրադ ու
շփոթեա՞ծ: Սովորականից աւելի կանգնեց, ապա ձեռ-
քով մի քանի նշաններ արեց: Սկզբում ես ոչինչ
չհասկացայ. չէ՞ որ, նրան նայելիս, մտածելուց
դադարում եմ: Բայց երբ նա, ելկիւզով փակեց
պատուհանն ու հեռացաւ, մտածեցի և հասկացայ
նրա նշանների իմաստը: Նա ուզում էր ինձ տես-
նել: Այդ միտքն ինձ ուրախութիւն պատճառեց,
եւ էլ հէնց այդ էի ուզում: Տեղի ու ժամանակը
նրա շարժումներից եւ հասկացել էի ... Երբ խա-
ւարն իր առաջին քոյր քաշեց երկրի վրայ, ես
արդէն այգու խորքումն էի, բարձր ու լայն փռու-
ած ընկուզինու ճիւղին յենւած և ընկած միջնոր-
մի վրայ: Սպասում էի և ամբողջ մարմնով ու-
շադրութիւն էի դարձնում: Լուսինը դուրս եկաւ,
ծառերն ալօտ տերեւներ արձակեցին: Մի ճպուռ
ոտներիս տակ ճռճում էր: Նա շատ դարգոտ էր
երգում. ինչպէս երեւում էր, աշնան ցուրտը նրան
զգալ էր տալիս իր մօտալուտ վախճանը, իսկ նա

չէր ուզում բաժանել կանաչ պարտիզից ու տնհոգ կեանքից:

Նա եկաւ, եկաւ սուերի սէս, զոյշ: Ինչպէս Քարձրացաւ պատը, ինձ գտաւ, լնչի յիւսեց բաձրանալիս, չիմացայ: Զգացի, որ երկու ձեռք փաթաթեցին վզովս և մեր շրթունքները դողողալով կպան իրար: Տիրեց մի խորհրդաւոր լուսթիւն: Ինձ պատեց մի ջերմ գինովութիւն, հաճոյքի սարսուռը ցնցում էր ամբողջ մարմինս, բանականութիւնը ոչնչացաւ և կիրքը գրկեց ինձ ...

Որքան ժամանակ այդպէս մնացինք, չգիտեմ, որովհետեւ ժամանակը չափելու շնորհքս կորցրել էի: Յետոյ պատահեց այն, որ մեզ իրարից ընդ միշտ անջատեց: Լսեց մի թրխիւց, ապա մի անորոշ ձայն: Նա ահաբեկեւթ թողեց ինձ ու անյայտացաւ մթութեան մէջ. . . ընկած էի այնտեղ ինքնամոռացութեան մէջ, ուժասպառ ու յողնած: Այժմ էլ շատ յոգնած եմ: Երբ տուն եկայ, դեռ մութն էր. ընկայ մահճակալիս վրայ, կիսաքուն վիճակի մէջ: Հաւանօրէն քնեցի, որովհետեւ երազ տեսայ: Թւում էր, որ ես մի եղեմական պարտիզում եմ, ուր հազար գոյների ու հազար ձևերի ծաղիկներ կային: Վարդերը ներկեւթ էին սոխակի սիրտենի սրտի արիւնով, իսկ շուշանները վճիտ լճերում ընակաւոր կարապի թեւերի նման ճերմակ էին: Ամեն կողմից անուշ բուրմունքներ էին շոգիւնում և օդի հետ շաղախում, իսկ ծառերի սաղարթներում թռչուններն էին գեղգեղում: Ես պառկած էի ծառերի սուերում, գլուխս սրտի թաղուհու ծնկանը դրած: Նա ժպտում էր և ինձ նայում: Երբ աչքերը մօտեցնում էր դէմքիս, ես երկու ձեռքով

բռնում էի նրա գլուխը և համբուրում նրան, բայց հէնց որ շնչում էի նրա կրծքի բուրմունքը, հարբում էի և ինձ մոռանում: Նա գլուխը բարձրացնում էր և ժպտում, ես իսկոյն ուշքի էի գալիս: Նա պոկում էր վարդի թերթերն ու նազանքով նետում երեսիս ...

Ես կրկին այդի գնացի, տւի սովորական աղղանշանը: Ի՛դուր, այս անգամ նա չեկաւ: Ահա երեք օր է գնում եմ, սակայն նա չի գալիս ու չի գալիս: Պատահաններն ամուր փակուած են և կրկնակի վարադուրեւած: Ուրեմն մի անտեսանելի սև ձեռք նրան խեց ինձանից. . . Դուցէ այս բոլորն իսկապէս մի երազ էր, մի վարդարան անուրջ ... Զգիտեմ, չգիտեմ, սակայն ինձ տանջում է յաւիտենական թախիծը ...

Իմ սէրը մեռաւ, նրա տեղ այժմ իմ մէջ մի վրհ է բացել: Իմ հոգում էլ արեւ չի փայլում, այլ խաւար է այնտեղ: Հաւանօրէն, ես, խաբխափելով խաւարի մէջ, կը գլորվեմ վրհ: Ականջներումս լնչ որ անհղ ձայներ են հնչում: Քամի ու փոթորիկ է հոգուս վրհի մէջ ...

Միթէ այս է սէրը: Կարծում էի, որ սէրը պիտի ինձ երկիրք բարձրացնի, այս ինչ անդունդն է նետում: Կնոջ համբոյրը բեղմնաւորում է աղամարդու սրտում թագնեւած կարօտը: Կին, ինչ ես դու, հրեշտակ. թէ դժոխքի պարթիկ: Եւ այն և միւսը: Դու ես շարժում աղամարդու արիւնը և երջանկացնում, բայց քո շնչից է ծնում յաւերա

ժախան թախիծը, որ կտրատում է տղամարդու լեւարդը և նրան բազմապիսի փորձութեան ենթարկում, քո աջքերն են մրմունջներ ի մայրը ...

Հեռանալ, գնալ այստեղից: Ամեն մի թուփ, ամեն խար նրան են յիշեցնում: Եթէ այստեղ երկար մնամ, կը խենթանամ: Դատարանում ես աշխատել չեմ կարողանում, մտքերս ցրում են, չեմ հասկանում աշակերտների ասածները և նրանց շփոթեցնում եմ: Երբեմն նրանք զարմացած նայում են ինձ, երբեմն էլ դատարանում սոսկալի աղմուկ է բարձրանում: Երեկ նոյնիսկ չնկատեցի, երբ ներս մտաւ աւաղ- ուսուցիչը, որ կարծիք էր, թէ ես այնտեղ չեմ: Նա մօտեցաւ և սիրալիր խնդրեց, որ եթէ հիւանդ եմ, տուն գնամ: Ես եկայ տուն, բայց տանն էլ հանգստութիւն չունեմ, մենակութիւնը խեղդում է ինձ, մանաւանդ զիշերները: Ես ընկերների ու սփոփանքի կարիք եմ զգում ...

Ահա քանի օր է որոշել եմ, որ գնամ, բայց չեմ այստեղ եմ: Այսօր չափազանց թույլ եմ: Ի՞նչ որ շշուկներ եմ լսում, գիւղում ի՞նչ որ խորհրդաւոր բաներ են պատմում, մոլլան ի՞նչ որ բաներ էր խօսում, մութ ակնարկներով: Բէկի տանը աղմուկ կայ, մի արտասույթ որ դէպք է պատահել, մի դադանիք, որը լուծելու համար միջոցներ են ձեռք առել: Աստուծ իմ, դուցէ նա է վտանգի մէջ, ես ի՞նչ անեմ: Ի՞նչպէս ցնցւում եմ ամեն մի ձայնից, ի՞նչպէս գոգում են ձեռքերս գրելիս, գլուխս ի՞նչպէս ցաւում է: Հարկաւոր է բժշկի հետեից

մարդ ուղարկել: Տեղը հեռու է, երկու ժամում հազիւ այստեղ հասնի ... Չեռքերս թուլանում են, աջքերիս առաջ մթնում է, էլ շարունակել չեմ կարող ...

* *

Այստեղ յուշատեարը ընդհատւում է: Ընթերցողին բաւականութիւն տալու համար՝ ինձնից մի քանի տեղեկութիւններ եմ աւելացնում:— Ընկերացի հիւանդութիւնից բժշկուեց, ամուսնացաւ, երկու զաւակ ունեցաւ և վախճանեց թոքերի բորբոքոցմից: Նա երբեմն պատմում էր իր տաւրօրինակ սիրոյ պատմութիւնը և ինքն էլ էր զարմանում, որովհետեւ չէր կարողանում բացատրել, թէ այդ ինչպէս պատահեց: Նա յաճախ կրկնում էր. տղամարդը կարող է շատ կանանց հետ կապուել, բայց իրօք մէկն է իսկական սէրը:

ՎԵՐԱՏԵՍՁԻ ԱՂՋԻԿԸ.

I.

Գիշիրօթիկ զպրոցի սան էի, մեծ քաղաքում: Մեր դասարանում 28 աշակերտ կար: Թէև մենք հրքեմն կուում էինք իրար հետ, բժախնդիր էինք իրար նկատմամբ, սիրում էինք միմեանց պակասութիւններն ուսցնել և խեղճերին ծաղրել, բայց, ընդհանուր առմամբ, մեր դասարանն աւելի մտերիմ էր, քան միւսները: Մեր մէջ շատ էր զարգացած դասարանական պատուասիրութիւնը: Իւրաքանչիւր դասարան ունէր իր զաղտնիքները, իր ընտանեկան երկպառակութիւնները, արատներն ու սրբութիւնները, որոնց մասին ուրիշներին հետ խօսելը յանցանք էր համարուում: Վայ նրան, ով կմեղանչէր մեր զպրոցական այս էսիկետի դէմ. էլ փրկութիւն չկար, յարձակւում էին ամեն կողմից: Երբեմն էլ պատահում էր, որ, դասարանի նամուսը պաշտպանելու համար, կուում էինք ուրիշ դասարանցիների հետ, և այդ կռիւը հասնում էր նոյնիսկ տուր ու դմիոցի:

Երբ հինգերորդ դասարանումն էինք, մեր դասարանի ներքին զաղտնիքը հարստացաւ մի զէպքով, որը մեզ բաւական յուզեց: Անցքն այս-

պէս երգաւ: Մեր վերատեսուչը երբեմն, տօն օրերին, իր տունն էր հրաւիրում այս կամ այն դասարանի աշակերտներին: Հերթը հասաւ և մեզ: Յիշում եմ, Ծննդեան տօնի օրին էր, մի պարզ ու սառնամանի օր: Մինչև ժամը 12-ը մենք զասարանում շորերներս էինք մաքրում, մազներս սանրում և օժում ամիսներով անդուկներում թաղցըրած, արժանագին անուշահոտ ջրերով: Նախաճաշից յետոյ՝ հերթապահ վերակացուն արձակուրդի տոմսերը բաժանեց, մի խրատական անհամ ճառ ասաց և մեզ ազատ արձակեց:

Փողոցներում դանդաղ էինք քայլում, որ աւելի երկար մնանք ամբոխի մէջ: Դիտում էինք մարդկանց տհալոտ անցուղարձը, կանգնում զբախանութների ու պատկերների վաճառող կրպակների առջև, դնում զրգերը, նայում սիրուն սիրուն նկարներին, քիչ տխրում, կամացուկ հառաչում, ապա կրկին, թե-թեի տւած, առաջ դնում վիճարանելով ու փոխադարձ տպաւորութիւններ հաղորդելով: Երկար կանգնեցինք թատրոնի առաջ, կրկնակի անգամ կարդացինք բոլոր յայտարարութիւնները և անդիր արինք դերասանների ու դերասանուհիների անունները: Մեզնից մի քանիսը չմոռացան իրենց յուշատետրում նշանակել, թէ ո՞ր օրն ինչ պիտիս եմ ներկայացնում և ո՞ր դերասանն ինչ դեր է կատարում:

Վերջապէս հասանք վերատեսչի տուն: Մեզ ընդունեց նրա կինը, որն արդէն գեղեցկութիւնը կորցրած, գունատ երեսով ու շարժուն աչքերով մի տիկին էր, կանգնած պառաւութեան շիւքի վրայ: Նրան տեսնելուն պէս՝ մտքումս ասացի. —

Զարասիրտ է: Ինձ դուր չեկաւ, չսիրեցի նրան: Ամենից շատ ինձ գրգռում էր նրա սրածայր քիթը: Մենք բոլորս ամաչկոտ ու շփոթուած շարժումներով մօտեցանք տիկնոջը և համբուրեցինք նրա ձեռքը: Այդպէս էր խրատել վերակացուն: Նա սառն ու հանգիստ հայտացրով ընդունեց մեր համբոյրը, ապա ստաց. «Աղբէք»: Այդ բառն այնքան չոր էր, որ ափանջներս ծակեց: Յետոյ նա բաց արաւ ընդունարանի դուռն ու ստաց.

—Ստեփան, Ամալիա, այստեղ եկէք:

Ներս մտան մեր հասակին մի տղայ և մի աղջիկ:

—Ծանօթացէք,—ստաց տիկինը.—իմ գաւախներն են: Դէ երեխայք հիւրերին դրողեցրէք:

Խօսքը վերջացնելուն պէս՝ նա շուռ եկաւ և ծանր քայլերով ու շնդկահաւի հանդիսաւորութեամբ անցաւ կողքի սենեակը: Օրիորդը մեզ հրաւիրեց դահլիճ: Եկան և նոր հիւրեր՝ գիմնադիմոնի աշակերտներ ու աշակերտուհիներ: Մենք սկզբում քաջուում էինք, չէինք խօսում և օրիորդների հարցերին պատասխանելիս՝ կարմրում էինք ու շփոթւում: Ես նոյնիսկ քրտնում էի ամաչելուց: Մենք մեծամասնութիւն էինք, ուստի քիչ-քիչ ընտելացանք մեր նոր վիճակին և դահլիճը հետզհետէ լցուեց շշուկներով ու մանր խօսակցութիւններով: Բոլորի կենտրոնը տան տիրոջ աղջիկն էր, չքնաղ Ամալիան, որ ամենից հասակաւորն էր: Նա աշխատում էր ամենքին սերալիւր վերաբերմունք ցոյց տալ, բոլորին էլ խառնել դահլիճի կենսաքի մէջ, որ ոչ ոք չձանձրանայ: Նա յաջողութիւն գտաւ. անշատ խմբերը միացան և ընդհանուր զուարճու-

թիւններ սկսեցին:

Ժամը երեքին մեզ հրաւիրեցին սեղանատուն: Մենք հերթով շարուեցինք հրկար սեղանի շուրջը: Աւելի քան տասը բալէ ամենքն էլ լուռ էին: Ընդհանրապէս սառն ու զսպւած: Վերատեսուչն իր ճաղատ զլխով ու խիստ աչքերով վախ ու պատկառանք էր ներշնչում մեզ: Ամենից շատ նրա թաւ յօնքերից էի վախենում: Տիկինը փրկւած էր ամուսնու կողքին և երբեմն-երբեմն կարգադրութիւններ էր անում յաղասաւորներին, երբեմն էլ ուշադրութեամբ նայում էր ամենքին, և ինձ թւում էր, թէ պատահներս է համարում: Մի ինչ որ արհամարհական բան կար նրա աչքերի մէջ: Ես չափազանց ձնշւած էի զգում ինձ ու լուռ ատելութիւն էի տածում դէպի այդ հպարտ կինը, որ այնքան բարձրից էր նայում գիշերօթիկ սաներիս վրայ: Ընդհանրապէս վերջին քիչ աշխուժութիւն մտաւ սեղանակիցների մէջ, սկսեցին կենացներ մաղթել ու երգեր ասել...

Ես չէի խօսում, մտածում էի: Մտքերս մօրից թիքւում էին դէպի աղջիկը, որը մի համակրանքի զգացմունք էր ծնեցրել իմ մէջ, մի զգացմունք, որ, կարծես, քիչ-քիչ շոյող յոյզի էր փոխւում: Երբ իմեցին Քամալիայի կենացը, չկարողացայ զսպել ինձ, վեր թռայ տեղիցս և գնացի օրիորդի հետ բաժակս չսկացնելու: Չեռքս դողդողում էր: Անշուշտ ամենքն էլ նկատեցին այդ: Մօտիկ նստած ընկերս շնջաց ափանջիս՝ օրիորդն է կարմրացրել, թէ գինին: Ես պատասխան չտուի, անկարող եղայ մի բառ արտասանել...

Ճաշից անմիջապէս յետոյ վերատեսուչն ա-

ստանձնացաւ իր սենեակը: Հեռացաւ և տիկինը: Մենք ազատ շունչ քաշեցինք: Սկսեց մի դուբեկան, կենդանի ու ջղային կեանք, վէճ և ծիծաղ իրար խառնեցին ու սենեակները լցուեցին ազմուկով: Տղաները շրջապատեցին Ամալիային: Այլևս նրանք չէին քաշուում: Գինին արագացրել էր արեան շարժումը հրակներին մէջ. գրդիաներն ահա չէին: Միւս օրիորդները թունաւոր ակնարկներով էին պատասխանում մեզ: Ես աշխատում էի մօտ կանգնել Ամալիային, լսել նրա դանդաղացող ձայնը, նայել նրա սև-սև աչքերին, բայց ուզում էի, որ ոչ ոք չնկատի այդ արարքս ...

Արեւն այնպէս թաւ հորիզոնից, որ մենք չիմացանք երեկոյեան գալուստը: Էլէքստրական լամպաները լուսաւորեցին դահլիճի անկիւնները և մեզ վրայ ավուեցին իրենց խորհրդաւոր ճաճանչները:

Որոշած ժամին դպրոցում էինք: Հերթապահին ներկայանալուց յետոյ՝ մօտեց դասարան: Սերտոգութեան ժամն էր, խօսելն ու աղմկելն արգելւած: Տօներ էին, դասեր չունէինք և պիտի ընթերցանութեամբ պարտաւէինք: Սակայն ո՞վ է այն աղան, որ քիչ զինով լինի, հեռանայ աղջիկ-ներէից ու նստի, կարդայ: Տառերը շարժում էին գրքի երեսին: Ինձ պատել էր մի անորոշ թախիժ: Այդպէս էր լինում սովորաբար, երբ, ամառուայ արձակուրդից յետոյ, վերադառնում էի հայրենիքիցս: Այն ժամանակ ծնողներէիս ու մեր գիւղի կարօտն էր ինձ տանջում, իսկ այս անգամ յուզումիս տղիւնն Ամալիան էր, որ այրում էր իմ մատաղ հոգին: Ուզում էի մոռանալ, տարւել ըն-

թերցանութեամբ, ուրիշ մտքերի վրայ կենտրոնանալ, բայց ի դուր. կարդում էի, սակայն ոչինչ չէի հասկանում: միաքս սլանում էր մեծ փողոցի երկարութեամբ, թատրոնի առաջով և մանում էր վերատեսչի տուն: Միտոս կամացուկ, կարծես զաղտազողի, շարժում էր և մի ջերմութիւն էր պատում ճակատս: Թւում էր, թէ մի երգ եմ լսում, մի հնչուն ու գիւթոյ երաժշտութիւն: Այդ Ամալիայի ձայնն էր, նրա թրթռուն ծիծաղը:

Մենակ ես չէի անհանգիստ: Ամբողջ դասարանն էր երազում: Ոչ ոք չէր կարդում, բոլորն էլ երեւկայութեան թեւերն էին յենւել և լուռ մտորում էին: Ժամանակն անցնում էր աննկատելի: Յանկարծ զանգը տուին. պաշտօնական լուռութիւնը վերջացաւ: Վայրկենաբար բոլորեքեան վեր թռան. մէկն սկսեց երգել, միւսն՝ աննպատակ գոռալ. բարձրացաւ ճիչ ու աղմուկ: Անշուշտ, գինին դեռ իր աղղեցութիւնը չէր կորցրել: Չեմ յիշում, թէ որն սկսեց ջութակ նւագել. մի ուրիշն իր ֆլէյտան հնչեցրեց, երրորդը թմբկահարում էր սեղանին, մի քանիսն էլ սկսեցին պարել ...

Մի պարզասիրտ ընկեր ունէինք, մի հետաքրքիր խենթուկ, որին սիրում էինք իր «ղարդիմանութեան» համար: «Տղերք,—ասաց նա,—եկէք, խոստովանեցէք, թէ քանի՞սօք էք սիրահարւել վերատեսչի աղջկայ վրայ»: Իսկոյն ամենքն էլ, բռնւած գողի պէս, մի վայրկեան լսեցին: «Է՛յ, դու, Համօ,—գիմեց նա ինձ,—օրիորդի կենացը խմելիս ինչո՞ւ կարմրեցիր, հ՞ը, թէ քաջ տղայ ես՝ ասա»: Ընկերներս սկսեցին ծիծաղել վրաս, սրախօսելով կատակաբանել: Ես աշխատե-

ցի, յանցաւորի պէս, հերքել, բացատրել, արդարանալ, սակայն ի դուր, այդ նրանց աւելի էր բորբոքում ու ոգևորում: «Ի՞նչ էք Համօի վրայ յարձակել, — շարունակեց նա, — հիմա բոլորիդ սրտի գաղտնիքն էլ բաց եմ անելու: Ես գիտեմ, թէ ձեզնից քանի հոգի պիտի այս գիշեր երազում տեսնեն նրան, հառաչեն ու արցունքներով բարձր թրջեն: Ինձ խարել չէք կարող: Եթէ ձիշտն էք ուղղում իմանալ, հէնց ես էլ անտարբեր չեմ»... Այս վերջին խօսքը լսեցին թէ չէ, սկսեցին բարձրաձայն հրճուալ ու խփել նրա գլխին. հարւածում էին ձեռքերով, գրքերով, գօտիներով, գլխարկներով, բայց նա ոչ բարկացաւ և ոչ էլ նեղացաւ...

Երբ նրանք յազեցան ու յոգնեցին, մի քանի բոպէ լուծվին տիւրեց: Կարմրած ու քրտնած նստեցին նստարանների ու սեղանների վրայ, պատուհաններում, մին էլ բարձրացաւ ուսուցչական սեղանի վրայ: Մի քիչ հանգստանալուց յետոյ՝ սկսեցին զրուցել. վերատեսչին էին ծագում, տիկնոջ անագն անում... Երբ խօսքը հասաւ Ամալիային, կրկին աշխուժութիւն եկաւ նրանց վրայ, ձայները բարձրացան, բառերը դունաւորւեցին և խօսքերը քերմացան: Ոմանք այլևս չէին քաշուում, դափում էին օրիորդի «սե յօնքերը», «վարդ շրթերը» և շղային համբոյր էին ուղարկում... Ես ոչ մի խօսք չստացի, միայն մտածում էի:

Երբ քնելու դանգը տուին, վերակացուն եկաւ և մեզ դուրս արեց դասարանից: Ննջարանը գնալիս ինձ մխիթարում էի՝ մտքումս տակելով. «Ամբողջ դասարանն է սիրահարւած Ամալիայի

վրայ»: Սակայն այդ եզրակացութեան հետ սրբաւորումս գլուխ բարձրացրեց մի տոնածութիւն: Ես կը ցանկանայի, որ այդպէս չլինէր, որ մենակ ես սիրէի Ամալիային...

II.

Անցան մի շարք ամիսներ: Ընկերներիցս քանիսն էին հաւատարիմ մնացել իրենց զգացմունքին, չէի իմանում, բայց նրանք շուտով դադարեցին վերատեսչի աղջկայ մասին խօսելուց: Երեի մոռացել էին: Բայց ես չէի մոռացել և թէ դասերի ժամանակ, թէ սերտողութեանը և թէ մանաւանդ երեկոյեան զրօսելիս լուռ նրա մասին էի ցնորում: Երեակայութիւնս հազար ու մի գրաւիչ պատկերներ էր նկարում իմ գլխում: Երբեմն իմ մշուշ ապագան այնքան էր գիւթում հոգիս, որ իրական աշխարհը կատարելապէս մոռանում էի. ոչ թւանշանների ահաւոր ուրւականն էր ինձ հալածում այդպիսի բոպէներին, ոչ քննութիւնների սարսափը և ոչ էլ վերակացուների նկատողութիւնները. սրանք բոլորն էլ չքանում էին: Միայն մէկը կար, որ վայրկենապէս ի չիք էր դարձնում իմ օղիզէն ամբողջները, թրւում միբաժ ծրագրներս և ինձ կրկին կանգնեցնում երկրի վրայ, մեր դպրոցում: Այդ մեր զանգն էր, մեր անսիրտ «ազգարարը», որ երբէք չէր մոռանում յիշեցնել մեզ, թէ դասն սկսում է, կամ հարկաւոր է ճաշել, եկեղեցի գնալ... Նրա անդուր «ղը՛նգղը՛նգը» միշտ էլ անախորժ էր հղել ինձ համար, ի սկայժմ սկսել էր ուղղակի զգուշիկ դառ-

նալ, որովհետեւ նա ինձ սթափեցնում էր քաղցր անուրջներից և անջատում սիրուն պատկերներից:

Մի օր մտայ դասարան և նկատեցի, որ ընկերներս մի տեսակ խորհրդաւոր հետաքրքրութեամբ փափում են: Երբ ներս մտայ՝ խօսողը «գարգիմանն» էր: Կնձ որ տեսաւ, տեղիցը վեր թռաւ, բռնեց ձեռքս և առաջ. «Կարձեմ, ամենից շատ սրա սիրան է խոցելու»: Բարձրացաւ մի ընդհանուր ծիծաղ: Իմ հարցին՝ թէ ի՞նչ է պատահել, նա պատասխանեց. «Ողբա, Համօ, Ամալիային նշան են դրել, յափշտակել են քեզնից»: Անիրաւները կրկին ծիծաղեցին: Ես աշխատեցի անտարրեր կրկալ, ձայնակցել նրանց ծիծաղին, ուրիշներին ձեռք տանել, բայց այդ շատ արհեստական էր դուրս գալիս. լուրը տխրութեամբ էր համակում ինձ: Սակայն ես նկատում էի, որ միւսներն էլ անտարրեր չէին դէպի Ամալիայի նշանադրութեան փաստը, նրանք էլ էին ամուսնում, զգոհում և նրանցից իւրաքանչիւրը ծածկում էր իր խելական զգացմունքը: Պարզ էր, որ օրիորդը մեր դասարանում ընդհանուր համակրանք էր վայելում:

Դասարանում երկար մնալ չկարողացայ, դուրս գնացի և սկսեցի թափառել: Այդ օրը դաս չսովորեցի, սերտողութեան ժամանակ թաղանթների հիւանդանոցի թիթեղեայ ծածկի տակ, իսկ զիշերը, երբ ամենքը քնեցին և ննջարանը խաղաղեց, հաղնեցի և զիշերապահից ծածուկ փախայ պարտէզ: Պայծառ զիշեր էր: Նստեցի լճակի ափին և նետուցի մտքերի ծովը: Աստղերը համեստաբար ճանապարհ էին բաց անում լուսնի

առաջ: Ծառերի սուերները խաղում էին լճակի երեսին և իրենց դողդողոցով խորհրդաւորութեան տալիս նրան: Երկար մնացի այնտեղ նստած, ինքնամոռացութեան մէջ: Մէկ էլ ջրերս թուլացան և ես հեկեկոցով խղցի լուսնին: Արցունքներս պլուրում էին այտերիս վրայով, իսկ հուսից արդէն լսում էր ստիակի քնքոյշ օրհներգը, որ լուսարացն էր փառարանում իր նուրբ հնչիւններէ անըմրոնելի, բայց սիրտ ճմլող, ներդաշնակ հիւսածքով ...

Հետեւալ օրերը մի փափագ ունէի միայնջանկանում էի գոնէ մի անգամ տեսնել Ամալիային: Այս իղձս իրականանալու բախտին արժանացաւ: Մի կիրակի երեկոյ «աղշարարը» հնչեց ոչ իր սովորական ժամին: Ամենքը հետաքրքրւեցին նրա այդ տարածած յայտարարութեամբ: Վերջապէս վերակացուն յայտնեց, որ երկիշներէ խումբը եկեղեցի է գնալու, բայց չպարզեց, թէ ինչո՞ւ: Ես էլ էի երգիչ: Քսան բողբոջից յետոյ մենք հանգնած էինք եկեղեցու աջակողման դասում: Պարզեց մեր անելիքը: Վերատեսչի աղջկանը ախակում էին և ի պատիւ նրա՝ զպրոցի խումբին էր երգելու պատկաղրութեան շարականները: Այլալուծ սրտով լսեցի այդ և սկսեցի ինձ միութարեկ նրանով, որ կրկին տեսնելու էի Ամալիային: Ամենքը լուս սպասում էին: Կանանց ակնեղէնները փայլելում էին ջահերի ցոլքերով: Ոմանք դէպի դուռն էին նայում և անհամբերութեան նշանները ցուցադրում իրենց դէմքերի վրայ: Մէկ էլ մի փափոց անցաւ: Եկան, մտածեցի ես: Մոմերով ու գունաւոր լապտերներով ճաճանչա-

առըւած մի խումբ մտաւ եկեղեցի: Հասարակու-
թիւնը ճեղքւեց երկու մասի և սլաքաւոր զոյգը
առաջ շարժւեց: Փետտացուն բարձրահասակ էր,
զունատ ու նինար, իսկ Ամալիան շտապունամ
էր. երջանկութեան մի մի փայլ կար նրա աչ-
քերում: Հէնց հայեացքս առաւ նրա դէմքին,
նրա սպիտակ զգեստներին՝ իսկոյն հոգեկան
հաւասարակշռութիւնս կորցրի: Աշխարհի ամենա-
զգաւստ մարդն էի այդ ժամանակ: Ես չէի եր-
գում, որովհետեւ ձայնս խեղդւում էր կոկորդումս:
Ամբողջ ծիսակատարութեան ընթացքում աչքս
նրանից չէի հեռացնում, դիտում էի նրա աչքերի
խաղերը, արտեանունքների շարժումները . . . Եկե-
ղեցին լցւած էր մշուշով, մարդիկ անհետանում
էին այդ մշուշում, իսկ նա դառնում էր մի սպի-
տակ ծառ՝ փնջւած յասմիկներով ու շուշաններով:
Էսում էի քահանայի խօսքերը, որոնք հատ-հատ
կաթկաթում էին իրար յետեից, լսում էի, բայց
ոչինչ չէի հասկանում, որովհետեւ մտածելու շնորհքս
գտնորշիացել էր . . . Երգիչները մի սերախ ու հան-
գիստոր շարական երգեցին, ասլա մի բոսկէ լուս-
թիւն տիրեց, քահանան մի աղօթք ասաց, և յետոյ
հարսն ու փեսան շուռ եկան և ծանր ու հանդի-
սաւոր քայլերով հեռացան: Մարդիկ խոնկեցին
նրանց շուրջը: Բազմաթիւ մոմերի ու լապտերնե-
րի լոյսը զրկեց նրանց: Ամալիայի սլաքաւարդ
զլուխը դեռ աչքիս առաջին էր, բայց դռան առաջ
նա անյայտացաւ: Եկեղեցին դատարկւեց, ջահե-
րը հանգցրին ու մենք թաղւեցինք աղօտ կիսա-
խաւարի մէջ: Մի դժգոյն մոմ էր վառւում միայն,
այն էլ հեռու էր, սեղանի վրայ, Արարչագործու-

թեան սլաքերի առաջ: Դուրսը խաւար էր, եր-
կինքն ամպամած էր ու ահաւոր: Էրժքիցս մի
ջերմ զգացմունք զուրս թռաւ և տեղը մնաց մի
ցաւոտ դադարկութիւն . . .

Այնուհետեւ մեր գասարանում այլևս վերա-
տեսչի աղջկայ մասին չէինք խօսում: Գուցէ մեզ-
նից իւրաքանչիւրը մի սպի ունէր իր սրտում և
զգուշանում էր քրքրել այն: Գուցէ շատերը շու-
տով մոռացան նրան, բայց ես այս պատմութիւնը
գեռ յիշում եմ ամենայն մանրամասնութեամբ,
թէեւ շատ տարիներ են անցել այն օրից ի վեր:
Ամեն անգամ վերյիշելիս՝ մի դուրեկան յոյզ է
շարժւում կրծքիս տակ: Հեռաւոր պատանկու-
թեանս անորոշ արձագանդն եմ լսում . . .

Ն Ա Ր Գ Ի Ս.

Յուն սկան լեզենկա.

Խրիտիկ Ենգիրարեանի յիշատակին.

Այս գէպը պատահել է շատ առաջ, այն ժամանակ, երբ Ուիմպուսի գաղաթից էին հրամայում մարդկանց, սրահերի վրայ վեններան էր իշխում, մտքերը՝ Աթենասը կառավարում և ամենքի վրայ ծանրացած էր ճակատագրի ամենաշողիկ համբը: Սէրը խորութիւն չէր գնում աստեածների ու մարդկանց մէջ և ամենքը նրան հնազանդ էին:

Նա, որի մասին պիտի պատմեմ, ծնւել է Լակեդեմոնիայում, վճիտ Կեփիսի գեղածիծաղ հովտում: Երբ մանկիկ էր, նոճիները նրան նանիկ էին մրմնջում, իսկ սօսիները մեղմիկ սօսափունով նրան քուն էին բերում: Նրա մայրը Լեյրիոպա յաւերժահարսն էր, հայրը՝ գետերի աստեած փրփրուն Կեփիսը:

Նրան Նարգիս անւանեցին: Նուրբ էին նրա ոտիկները և մկանները թոյլ, բայց ուժեղ էր Սպարտայի օրէնքը. թոյլ մանուկները չպիտի ապրեն. Աստեածային ծագումն անգամ փրկութիւն

չէր: Լեյրեոպան գրկից իր սիրտունը զաւակին և կուսական անտառում թագնեցաւ: Անտառն օրօրում էր նրան, իսկ թռչունները քնքշօրէն հիմնէին երգում արեածագին:

Գորովալից մօր մտորումների միակ առարկան իր մանկան երջանկութիւնն էր, սակայն նա քիչ-քիչ տխուր խոհերի մէջ էր բնկնում: Նարգիսն աճում ու փարթամանում էր զարմանալի արագութեամբ, և պճնում ապշեցուցիչ գեղանիութեամբ: Այսպիսի սիրուն տղամարդ չէր տեսած նա: Այսպիսի հուժկու առնականութեանը միացնում էր Աֆրոդիտէի նազանի քնքշանքները:

Վարանումներով լի Լեյրիոպան դիմեց Զեւսի առճարը: Պատգամախօսն ասաց՝ եթէ Նարգիսն իր գէմքը չտեսնի, խորին ծերութեան կը հասնի: Եւ հոգատար մայրը նրան հեռու էր պահում փայլուն մետաղներից, յստակ գետերից ու վճիտ աղբիւրներից:

Քարանձաւի նազելի հարսը, թրթռուն Արձազանդը տեսաւ Նարգիսին, տեսաւ ու սիրեց: Սիրեց և ինչպէս վայել է յաւերժահարսին՝ ուժեղին ու խորը, քնքոյշ ու մեղուշ: Նարգիսը մեծեց նրա սէրը և անտառում խուսափում էր նրան հանդիպելուց: Վշտահար Արձազանդը ներկայացաւ Զեւսին և կսկծոտ արցունքներով մեկնեց իր դարդը:

Ամպերը գէզ կապեցին Ուիմպուսի գաղաթին և լեռը յուզեց: Անմահները սրօշեցին պատմեք յանդուգն պատանուն և իրենց ցամառն հատուցումը յանձնարարեցին խորագէտ ու նախանձուք Իրիսին՝ հրկապոռակութեան քինախնդիր զիցու-

հուն: Նա, որ բորբոքեց մեծ աստուածունիների նախանձը, մոլորեցրեց անբիժ Պարխին, գայթակղեցրեց աննման Ելենային և Տրովագայի կործանման պատճառը կոչաւ, միթէ կը խնայէր Նարգիսին:

Մի օր Նարգիսն զրօսանքի գուրս կկաւ՝ նետ ու աղեղով զինավառ: Երկար թափառեց, ծաղիկներ քաղեց, փնջեր կապեց և ծաղկեպսակով զարդարեց իր գլուխը: Կէսօրին արեն այրեց նրա գլուխը, և սկսեց ստուեր ու ջուր որոնել, որ հանգստանայ ու ծարաւը յագեցնի:

Յանկարծ երեաց մի հրաշալի եղնիկ: Նարգիսը մոռացաւ իր յոգնածութիւնը ու աղեղը լաւելով, ընկաւ եղնիկի յետեւից: Ճարպիկ կենդանին նրան հասցրեց սարալանջին ու անհետացաւ: Քրտնաթոր և ուժասպառ Նարգիսը մոլորւած նստեց ժայռի վրայ ու իսկոյն նկատեց, որ ձորում, ձիթենիների ստերում մի աղբիւր է խոխովում: Նա վաղեց, չոգեց աղբիւրի ական առաջ, որ ագահութեամբ ձծի սառը ջուրն ու այրւած սիրտը հովացնի, բայց դեռ շրթունքները ջրին չէին հաւել, տեսաւ իր շառագունած դէմքը: Նրա սիրտը թունդ առաւ, շարժեց և սէրն արթնացաւ նրա հոգում: Նարգիսը սիրահարեց իր դէմքի վրայ: Նա ուզում էր սուղւել ջրի մէջ և կիզող համբոյր զրոշմիկ զիւթող պատկերնային, բայց մոգական զօրութեամբ անշարժացել էր: Նա զմայլանքով ու ծարաւով նայում էր իր դէմքին ու տանջւում: Այնքան նայեց, որ կարօտը հրդեհ դարձաւ և այրեց նրա հոգին: Նրա սիրտը թառամեց, մարմինը նիհարեց, հալւեց և յուսահատ

սիրուց մեռաւ ...

Նարգիսի արիւնից հողը բեղմնաւորեց: Աղբիւրի ափին մի վտիտ ու նուրբ բոյս բողբոջեց: Երբ արևի կենարար շողերը նրան Զերմութեամբ սրսկեցին, նիհար ցոլունը փարթամ ծաղիկ տւեց, Ծաղկեպսակի սպիտակ թերթիկները արիւնոտ շուրթեր ունէին: Այլէս ստեղծեցին Ուրմապեան, աստուածները Նարգիս ծաղիկը:



Ս Ե Ֆ Ի Ն.

Կի ընկոր արեւի մէրիաններէց.

Արեւն ամեն օր մեզ մօտ է գալիս հեռաւոր
տակիանոսից: Մեր աչիւրը լուսաւորելուց առաջ՝
նա ոսկեղօծում է բարձունքները աստաճամերձ
Հիմալայի, բորբոքում Դմախնդի անշէջ հուրը և
երկիւղածութեամբ համբուրում էլլուրտի կատա-
րը, ուր դեռ թափառում է Զարազուստրի ողբին:

Երբ ծովը ծիրանի է հագնում և հրդեհում
լեռնաստանների սպիտակափառ գաղաթները, գիւ-
լիստաններում բացւում են հազընվարդի կոկոն-
ները, և սոխակն սկսում է իր նրբենի էլիգիա-
ները:

Երբ բոլոր արևորդիները արեւածաղին դնում
էին երկրազեղու տիեզերքի համապարփակ լու-
սատունին, արքայական պարտէզն էր մոնում Սե-
ֆին՝ սաղրազամի մինուճար որդին: Նա ամբա-
ղաւմ, առողջ և ուրախ պատանի էր: Սեֆին բու-
րաստանում տկանջ էր դնում բիւլբուլի դարգոտ
մեղեդուն, և նրա սիրտը լցւում էր ցաւոտ կա-
րկկցութեամբ:

Կարմիր ու սպիտակ վարդերից նա պսակ էր
հիւսում և պճնում իր սև գանգուրները: Ապա

փնջեր էր կապում և վազում հօր հարեմը ու ծա-
ղիկները նւիրում Փիրուզին՝ ընդունին աղջկանը, որ
շահը նւիրել էր իր այրի սաղրազամին:

Կրակոտ Փիրուզը առնում էր վարդերը ու
ամբացնում իր փարթամ կրծքին, մետաքսով ծած-
կուած երկու նոսան մէջտեղը: Ապա նա գրկում
էր Սեֆին և այրող ու յանցաւոր զգացմունքնե-
րով համբուրում նրա թուխ - թուխ աչքերն ու
հազիւ նկատելի աղւամազով ծածկուած շրթունք-
ները:

Պատանու դէմքն այրում էր կանաչի համ-
բույրի բոցերից, որոնք սրտի խորքից են յորդա-
նում: Նրա կուրծքը լցւում էր անուշ, շոյող, արբ-
շիւ յոյզերով, որոնց աղբիւրը անմեկին էր նրա
համար, որովհետեւ մեղքը դեռ չէր ծնւել նրա մէջ:

Երբ Սեֆին ըմբռնեց Փիրուզի կրքոտ համ-
բույրի զաղանիքը, հօր հրամանով կանանոցի դո-
ւները փակեցին նրա առաջ: Նա այլ ևս Փիրուզին
չէր տեսնում, և կարօտն այրում էր նրա ամբողջ
էութիւնը:

Թախիծը ներս սողաց պատանու կուրծքը,
և նրա սիրտն սկսեց հալւել: Սէրը՝ սղամարդուն
յաղթահարող այդ միակ զօրութիւնը, յափշտակեց
նրա երակայութիւնը և ցանցերով գերեց նրա
սիրտը: Սեֆին երազում էր Փիրուզի մասին և
ապրում այն հէքիաթներով, որ պատմել էր նրան
իր զիցուհին՝ հարեմի մետաքսէ գորգերի վրայ,
առլաք բարձերին յենած:

Սեֆին մի երազ տեսաւ: Իբրև թէ մտաւ
պարտէզ և ծաղիկներ էր որոնում՝ ուղարկելու
նրան, որ իր կեանքն անուրջ էր դարձրել: Պար-

տիղում ամեն ինչ քանդւած էր. վարդերը թոշ-
նել էին, յաամիկները սալարել, իսկ արծաթէ հով-
տաշուշանները՝ սեպցիլ:

Նա ման էր գալիս զլիսիկութ: Թւում էր, որ
աբել խաւարում է, իսկ սրտում աճում էր վիշ-
տը: Յանկարծ պարտիղի խորքից յայտնւեցաւ
Փիրուզը: Խնդովեան յուզմունքով Սեֆին դէպի
նա վազեց, բայց, տեսնելով աղջկայ սառն ու ան-
տարբեր դէմքը, նետահար կանգ առաւ:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ, հարցրեց Փիրուզը:

— Վարդ եմ որոնում, որ քեզ ուղարկեմ,
պատասխանեց Սեֆին:

— Վարդ ես որոնում, բոլորովին ի գուր, ես
վարդ չառ ունեմ: Ողջ լինի սե ներքինապետը,
նա ինձ համար նոր սիրական է գտել, թող մար-
գարէն օրհնի նրան: Այդ հարածնի տղան այնպի-
սի աննման վարդեր է բերում, որ այստեղ ոչ մի
պարտիղում չեա գտնի, նոյնիսկ շահի արքայա-
կան բուրաստանում: Երեւի ուրիշ երկրից է, հե-
ռաւոր արեւելքից: Ահա քեզ մի հատ: Նա աւելի
կարմիր է, քան Արարիայի յովազների արիւնը,
որ թափում էր հայրս անապատում որս անելիս:

Եւ աղջիկը պոկեց իր կրծքի վարդն ու տղա-
յին տւեց: Սեֆին առաւ ու հոտոտեց: Ուրիշի
սիրոյ վարդը անախորժ հոտ ունէր: Եթէ անյայտ
ախոյհանը ներկայ լինէր, Սեֆին կսպանէր նրան,
այո՛, կսպանէր առանց խղճահարւելու: Բայց նրա
զլուխը պտտւում էր. վարդի բուրմունքը նրան
թուլացնում էր, որովհետեւ կախարդական էր:

— Ի՞նչ պատահեց քեզ, գունատւում ես.
հարցրեց Փիրուզը:

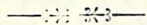
— Այս վարդն ինձ թունաւորում է. բայց
ոչինչ, քեզնից թոյն ընդունելս էլ ինձ համար
անուշ է, աւելի անուշ, քան Փենջափի մեղրը. ա-
սաց Սեֆին, ասաց և ուշաթափեց:

Տեսիլը չքացաւ: Սեֆին արթնացաւ, մի
կողմ նստեց բեհզեայ վերմակը, նստեց պատու-
հանում և սկսեց մտածել: Ոչ ծագող արշալոյսն
էր նրան զբաւում, ոչ սոխակների համեղը, և ոչ
էլ լուսաքայի զեփիւսն էր հովացնում նրա բու-
րբւած ճակատը: Վիշաք յորդացաւ նրա կրծքի
տակ, և արցունքները թրջեցին նրա այտերը:

«Տղամարդու հոգում միշտ զգւանք կայ. ու
անապարտ սէր, իսկ կինը միայն թունաւորում է,
որովհետեւ դաւաճանութիւնից է կերւում»: Այս-
պէս մտածեց Սեֆին:



ՇԱՀՁԵՆԱՆԻ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ.



«Հաղաւր ու մի զիշերների» նմանութեամբ.



Եւ իմաստուն Շահերգագէն բաց արաւ իր հուր աշքերը, շարժեց աղեղնածէ յօնքերը, նստահատ շրթունքը արքային ուղղեց և իր մեղուշ ձայնով ասաց.

— Բարձր ու հոգարտ են Համալայեան լեռները. Էւերիոտը ամպերի հետ է մարտնչում և շանթերին արհամարհում, բայց նրանցից էլ սէզ, նրանցից էլ ահարկուն Շահգենան թագաւորն էր, նա, որ հրամայում էր Գանդէսին ու Ինդոսին:

Լայնալանջ Հնդկաստանը խոնարհւում էր նրա առաջ, և ամբողջ Արևելքն իր բարեքները նրա արքունիքն էր ուղղում: Իրանն ուղարկում էր լաղուր փերուզ, Արաբիան՝ մարգարիտ ու նժոյգներ, Հայաստանը՝ որդի—կարմիր, փենջափը՝ մեղր, Տիբեթը՝ մուշկ, փունիկէն՝ արմաւ ու ծիրանի ... Զոնդեան կղզիներից հաւէ ու քափուր էր ստանում նա, Աֆրիկայից՝ փղոսկր, մեխակ ու

զարչին, Չինաստանից՝ թէյ ու ապակի, Դամասկոսից՝ գէնքեր, Բաղդադից՝ կերպասներ, Սիրիայից՝ կիտրոն, թուզ ու հոտաւէտ գինի, Եմէնից՝ սուրճ ...

Եւ ապրում էր Շահգենանը ձօխ ու շոայլ, գոհ աշխարհից ու աստածներից և չգիտէր, թէ ինչ բան է վիշաք: Սակայն վէս արքան Հնդկաստանի երջանիկ էր ոչ թէ արևի պսամբաւ գանձերով և գոհարեղէնների պահեստներով, այլ իր նազանի տիկնոջ՝ Սաֆիէ թագուհու սիրով:

Դիւյազնի սիրան է կինը, գիտունի՝ միտքը, բանաստեղծի քնարն է կինը՝ արքայի թագը: Այսպէս էր կարծում Շահգենան թագաւորը: Եւ իրօք, Սաֆիէն մի արև էր, որ ծագել էր արքայական ապարանքում, մի պայծառ սիրիւում՝ Հընդկաստանի հորիզոնի վրայ: Թագաւորի թագի աբեղակնափայլ ադամանդն էր նա:

Եւ խմում էր Շահգենանը նուաճ կարմիր գինին ողկից, և նայում էր Շահգենանը Սաֆիէի սև աչքերին կախարդիչ և հարբում սիրով ու գինով: Բախտաւոր էր հնդկիկների արքան, երջանիկ՝ Սաֆիէ թագուհու ջերմարոյր համբոյրներով: Նրա մազերը չէին ձերմակում, որովհետև տանջող կարօտը չէր շոյիլ նրա հոգին:

Սակայն քամիները տարբեր աղբւրներից են բղբում, և հով ու զով լեռներից, և մեղմ ու անուշ ծովերից, և տօթարևր ու կիզիչ անապատներից: Լուր եկաւ հեռաւոր թաթարստանից, թէ Սամարղանդի ահաւոր շահը, իր զօրքերն առած, Հնդկաստան է արշաւում, որովհետև Շահգենանի

փառքն ու համբաւը նրան հանգստութիւն չեն տալիս:

Ցատուժը պատեց հնդիկներին թագաւորին. կանչեց նա մեծ վեզրին, հրամայեց հաւաքել զօրքերը և պատրաստ լինել՝ վաղը և եթ ճանապարհ ընկնելու դէպի Թաթարաստան: Անհրաժեշտ էր պատժել յանգուցն շահին և ջախջախել նրա զօրքը իր իսկ սեպհական հողում, Հնդկաստանի սահմաններից հեռու:

Անթիւ անհամար գնդեր դուրս եկան արքայական Ոստանից, բոլորն էլ խրոխտ ու զինավառ: Փռչին ծածկել էր արևի երեսը, իսկ ձիերի դոփիւնից, կառքերի ճոճոցից խլացել էին թէ մարդիկ, թէ կենդանիները: Ամենից վերջը գնում էր ինքը թագաւորը՝ շրջապատւած հազարաւոր զրաւիկներով ու իշխանազուններով, որոնք նստոտած էին ամբոտն երկվարների վրայ:

Շանթեր էին ցայտում Շահգենանի սպիտակ նժոյգի աչքերից: Նրա բաշը փրփրուն էր, ասպանդակները՝ ոսկի, և սանձը՝ մարգարտաշար: Սակայն հեծեալը տխուր էր: Նրա արքայական հայեացքի մէջ մի վշտոտ փայլ կար: Դժարին էր սիրելիից անջատուելու ժամը: Առաջին անգամն էին կարօտի շողերը ներս սողում նրա կուրծքը:

Դեռ հասարակածի բարակ արեւը նոր էր գլուխը թաղել Պարսից ծովում, երբ հնդկաց բանակը կանգ առաւ հանգստանալու: Թագաւորի վրանը վեհօրէն բազմեց ծաղկաւետ բլուրի լանջին: Նրա վրայ ծածանում էր անլուծազարդ զինադրօշը: Պառկած էր Շահգենանը վրանում, սակայն անհանգիստ էր նրա քունը, տխուր մտքերը պա-

շարել էին նրան, սիրտը լցւում էր կարօտի՝ յիշերով ... Սաֆիէ թագուհու մատին էր մամուռւմ նա ...

Խոռոված հողով՝ երազ տեսաւ նա: Զրօնում էր արքունի բուրաստանում, Սաֆիէի հետ: Այդ եղեմական պարտիզում նրանք յաճախ էին սէր վայելիլ՝ վարդերի անմահական բուրմունքով գինովցած: Յանկարծ թագուհին մի զրախտահաւ դարձաւ, թաւ և թաւ եղաւ երկնասլաց չինարու ճիւղին: Արքան ապշած նայում էր զրախտահաւին, որ, գեղանի ագին բաց արած, ուզում էր գարմացնել նրան իր փեսայների նրբութեամբ: Մէկ էլ զրախտահաւը մի վայրկեանում ազաւ դարձաւ, մի սև ու ահագին ազաւ, որ ցած իջաւ, իր սուր ճանկերով բռնեց թագաւորին և վերև քաշեց նրան: Արևն իսկոյն խաւարեց:

Սարսափահար վեր թռաւ Շահգենանը, իր մօտ կանչեց վեզրին ու ասաց:

— Բեր իմ նժոյգը, դու էլ քոնը նստիւ: Պիտի վերադառնա՞նք տուն և դեռ արև չծագած կրկին այստեղ համենք: Բանակում թող ոչ որ չիմանայ այս մատին, մենք ծպտեալ ենք գնում:

Ծառան առանց յապաղելու կատարեց տիրոջ հրամանը: Դեռ արուեսակի շողերը չէին մխել երկնքի կուրծքը, որ նրանք հասան ապարանք: Իրենց ծանօթ գաղտնի անցքերով մտան պարտէզ, ձիերը կապեցին, բարձրացան մարմարինէ սանդուղքներով և կանգ առան ճենապակով պատած ու հայելիներով պնշւած մեծ դահլիճում:

— Վեզիր, — ասաց թագաւորը. — գնա, հան-

գտաացիր, հրկու ժամից յետոյ ճանապարհ հնք ընկնելու:

Վեզիրը խոնարհ դուրս տուց ու հեռացաւ, իսկ արքան զգուշութեամբ մօտեցաւ ննջարանի դռներ: Նրա սիրտը զոգոցում էր. նա ուզում էր քնած գտնել իր Սաֆիէին ու արբշիւ համբոյր-նելի ջերմութեամբ զարթեցնել նրան և անակընկալ հրջանկութեամբ զարթեցնել: Վամացուկ բաց արաւ դուռը և ներս մտաւ . .

Այ՛, սարսափ: Սաֆիէ թագուհին արքայական անկողնում մի ուրիշ տղամարդի գրկում էր քնած. մսւշ - մսւշ շնչում էր նա՛ հոլանի բազուկները սիրեկանի վզովը փաթաթած, հրջանկութեան ժպիտը՝ դէմքին . . . Իսկ առաստաղից կախած կապոյտ կանթիկը խորհրդաւոր լոյս էր սփռում նրանց վրայ:

Շիկացած մախաթներով քրքրեցին հնդիկ-ների արքայի սիրտը: Կարօտն ու զայրոյթն իրար բախուցին . . . Շահգենանը քաշեց սուրը, որ հրկուսի գլուխն էլ կտրի մի հաւածով, սակայն ձեռները թուլացան. նա սուրը նետեց պարսկական զօրգի վրայ, գուրս եկաւ դահլիճ և նստեց թաւշապատ բազմոցի վրայ: Գիշերւայ ահաւոր լռութիւնը գրկեց նրան: Նրա գլխից թափն թափն ու գանձ, գէնքն ու զօրքը և ահարկու թշնամին: Սև ագռաւը կլանեց նրա ուշքը . . .

Օձի թոյն ունի կինը. վա՛յ այն տղամարդուն, ում կը խայթի կինը, որովհետև նրա հասցրած վէրքն անբուժելի է: Սյուպիսի մի միտք անցաւ Շահգենան թագաւորի գլխով:

Նրբ հրկու ժամից յետոյ վեզիրը բարձրա-

նում էր սանդուխքով, ներսից մի այնպիսի քըրքիջ բարձրացաւ, որից սարսուռ անցաւ վեզրի մարմնով, բոլոր սենեակները զզրգացին, Սաֆիէն արթնացաւ իր սիրեկանի գրկում, և պարտիզի սաղարթներում հանգչող թռչունները սոսկումի աղաղակ բարձրացրին . .



Գիրքս տպւած է ԼՂժիածնի տպարանում նախ ան
պատճառով, որ տպագրութեան յանձնելու ժամանակ Նրե-
անում յարմարաւոր տպարան գոյութիւն չունէր, ապա՝
որովհետեւ անհրաժեշտ քանակութեամբ եւ լուս սրակով
թուղթ միայն ԼՂժիածնում կարողացայ գտնել: Սակայն
այս հանգամանքն ունեցաւ եւ իր բացառական հետեւան-
քը: Երբեանում անհրաժեշտ տպարանականութիւն ունենա-
լուս պատճառով Վարդապետ ԼՂժիածնում ապրել եւ ան-
ձամբ վերահսկել տպագրութեան գործին, որի հետեւան-
քով տպագրութիւնը կատարեց անինամ եւ գիրքը նւոտ-
տացաւ ուղղագրական, բառերի, նոյնքակ մտքի բազմա-
թիւ սխալներով: Ընթերցողի ներողութիւնը հայցելով այս-
տեղ յիշատակում եմ այն վերականգնող միայն, որոնք մտքի
ըմբռման համար անհրաժեշտ են:

Երես	Գրք	Տպւած է	Արհի լիճի
13	ն. 14	Մեքսիկոյ	Սրբուհան
14	» 2	Վաճառականի...	Վաճառականի գուտար
23	» 9	Լուս տրտում էին	Լուս նստում էին
31	» 11—12	Իսկ իսկ անձուները	Իսկ անձաները
		Հապտեւ	Հապտեւ
49	վ. 8	Հաֆի	Հաֆի
52	ն. 9	Նրա մարդկութեան	Նրա մարդկութեան
		տուօ	տուօ
54	վ. 4	Մեքսիկոյ լիճի	Մեքսիկոյ լիճի
61	» 7	Մեր սիրոյ յաջողու-	Մեր սիրոյ յաջողու-
		թիւներով	թիւներով
62	» 4	այս փառքի հետ	այս փառքի հետ
65	ն. 14	միտքն է որոնում	միտքն է որոնում
66	վ. 7	որն այնքան	որն այնքան
	վ. 15	Նրա փոշապող ջրին	Նրա փոշապող ջրին
69	» 9	մեր տանը,	մի տան,
73	ն. 4—5	ամբողջ մարմնով	ամբողջ մարմնով ու-
		ուղարկութիւն էի	ղարկութիւն էի գարձ-
		գարձում:	բիւ:
75	վ. 13	գարգարան անուրջ	գարգարան անուրջ
76	» 5	ամեն իտար	ամեն քար
	» 11	նոյնիսկ ճակատեց,	նոյնիսկ ճակատեց:
85		հարկաւոր է	հարկաւոր է
85		գաղարկութիւն	գաղարկութիւն
90	վ. 3	վերերան էր	վերերան էր
93		Այսպէս	Այսպէս

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0339938

31795